

Történelem tényérnézetből

Az országhatárok változásainak hatása Kárpátalja keménycseréptányér-használatára az ungvári skanzen gyűjteménye alapján

Páll István

Bevezetés

Kárpátalja keménycseréptányérjaival először a széteső Szovjetunió, majd a frissen megalakult Ukrajna főleg magyar ajkú lakóinak magyarországi kiskereskedelmi „inváziója” során a nyíregyházi ún. „KGST-piacon” találok. A kárpátaljaiak ezzel nem voltak egyedül, hiszen a rendszerváltás utáni szabadabb utazást biztosító légkörben a korábbi lengyel árusok után a romániaiak is bekapcsolódtak a Magyarországon akkor magasabb életszínvonalat és árúbőséget biztosító politika nyújtotta lehetőségek kihasználásába, így – hogy itteni vásárlásaikhoz forinthez jussanak – minden más mellett az ő kínálatukban is szerepeltek egykor Erdélyben használt tényérok. Bár a jogszabályok nem ösztönözték az efféle kereskedelmet, a hatóságok csak a jövedéki termékek, a dohányárúk és a szeszes italok (illetve a kábítószeres és a fegyverek) adás-vételét igyekeztek megakadályozni, a másféle árucikkek piaci megjelenése felett szemet hunytak.

Az egykori szovjet háztartási kisgépek, ilyen-olyan fémszerszámok és alkatrészek, nyugati segélyként kapott fogkrémek és édességek mellett viszonylag nagyszámú színes keménycseréptányér is megjelent a kárpátaljai és partiumi eladók kínálatában. Ezek nem kis mennyisége felkeltette az én etnográfusi érdeklődésemet, és a csekély vételár (pár száz forint körüli összeg darabonként) hallatán felötölt, hogy milyen jó lenne ezeket a múzeumfalú néprajzi gyűjteményének megszerezni. Szép kollekciót lehetett volna belőlük összehordani, és ezzel egyúttal meg tudtuk volna akadályozni, hogy e tárgyak a feketekereskedelem révén a nepperek kezén szétszóródjanak. Ennek érdekében pályázatot nyújtottam be az akkori minisztériumunkhoz, amelynek nem várt eredménye született: majdhogynem fegyelmet kaptam, nemhogy pénzületi támogatást, mondván, hogy én „orgazda” módon, a törvények be nem tartásával akarok az országba becsempészett árucikkeket vásárolni múzeumunk részére! Így foszlott szerte az az elképzelésem, hogy viszonylag kevés pénzért jelentős számú keménycseréptányérral bővítsék a mi skanzenünk néprajzi gyűjteményét, és létrehozzák egy akkor még a magyarországi néprajzkutatás által feltáratlan területnek számító kárpátaljai magyar kollekciót. És így jöttek létre szinte fillérekért a viszonteladók saját gyűjteményei, melyek némelyikét én is láthattam az elmúlt években a nyíregyházi piacon árusító régiségkereskedők lakásában.

Bár magam múzeumi szakemberként nem gyűjtöttem/gyűjthettem saját részemre néprajzi műtárgyakat, nyugdíjba vonulásom után egy érdekes olvasmány, illetve katalógus hatására (BÍHARI-HORVÁTH 2012.) szakmai érdeklődésem a múzeumokban nem eléggé kiemelt helyen kezelt keménycseréptányérokra irányult. Miskolci, egri, debreceni és nyíregyházi régiségpiacokon járva

„beleszerelmesedtem” ezekbe a tárgyakba, immár a harmadfélszázat meghaladja a gyűjteményem, és közben beleástam magam a keménycserépgyártás rejtelmeibe. Összeszedtem az elérhető szakirodalmat, az interneten is kutattam a főleg külföldi (cseh-, lengyel- és németországi, ausztriai) gyárak történetét, és sorra felkerestem megyénk közgyűjteményeit, hogy számba vegyem a keménycserép-relikviákat. Rövid, a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeumban eltöltött fél éves munkám során ott mintegy 350 keménycseréptárgyat dolgoztam fel, melynek első része a közelmúltban a nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyvében jelent meg (PÁLL 2016.). További célom, hogy folytassam a többi tárgy (tálak, kancsók, bögrék stb.) közzétételét, és egy sikeres kisvárdai múzeumi pályázat segítségével összeállítsak egy olyan kötetet, melyben a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyűjtemények ilyen típusú tárgyait kutatom fel és mutatom be az érdeklődőknek.

Bár korábban is tapasztaltam, hogy a kárpátaljai helyi kisebb múzeumokban és tájházakban milyen sok és változatos díszítésű keménycseréptányért őriznek és mutatnak be enteriőr-kiállításokon, nem éreztem késztetést komolyabban foglalkozni azokkal. A helyzet akkor változott meg, amikor az igazgatónő meghívásának eleget téve egy szakmai konferencián pár éve ismételt az ungvári skanzenben tartottam előadást, majd az ottani múzeumi házakat végigjárva az azokban bemutatott tányérok elgondolkodtattak. Nagy számuk, a számomra addig kevésbé ismert mintáik foglalmazták meg bennem azt a kérdést, hogy vajon az országhatárok ide-oda tologatása volt-e hatással az ott látható gyári tárgyak származási helyére, magyarul: a terület Csehszlovákiához kerülése után ugyanazon gyárak termékeit vásárolták-e meg a lakosok, vagy teljesen új gyárak és kereskedők révén szereztek be az otthonaik díszítésére szánt tányérokot? Volt-e hatása a néhány éves ismételt Magyarországhoz való tartozásnak a múzeumban őrzött tányérok összetételére? A kérdés azért vetődött fel bennem, mert a Nyíregyházi Főiskola nyelvészeti teamje P. Lakatos Ilona vezetésével több éven keresztül azt vizsgálta, hogy a román–ukrán–magyar hármás határ mentén élő magyar lakosság beszélt nyelvére volt-e hatással az, hogy országhatárok választották el őket egymástól (P. LAKATOS 2012.).

Hipotézisemet felvázoltam a skanzen igazgatójának, Angyal Gabriellának, és engedélyét kértem az ungvári gyűjtemény kutatására. A munkát 2017 nyarán már utódja, Vasil Kotsan igazgató úr idején és jóváhagyásával folytattam a szabadtéri gyűjtemény kerámiaraktárában és lakóépületeinek kiállításaiiban. Minden egyes tányért lemértem, lefényképeztem, feljegyeztem díszítésüket, jellemző állapotukat, a tányérok alján lévő gyári jegyeket (utóbbiakat le is fotóztam), leltári számukat. Az így számba vett ötödfélszáz darabot számláló anyag képezi e feldolgozás gerincét, melyhez számos szakirodalmi, internetes forrást is felhasználtam. Ennek eredménye e munka.

A keménycserép-gyűjteményről

Az 1970-ben megnyílt, 1,9 hektáron elterülő Kárpátaljai Szabadtéri Múzeum (hivatalos nevén *Закарпатський музей народної архітектури та побуту*) a terület népi építészetének mintegy 30 objektumát mutatja be a látogatóknak az ungvári vár tövében, külön figyelmet fordítva az ukránok néprajzi csoportjain (huculok és bojákok) kívül egy-egy porta erejéig az ott élő más nemzetiségek, a magyarok és románok népi építkezésére is. A gyűjteményben közel 16 ezer a muzeális emlékek egyedszáma, közülük mintegy 4 ezer tárgy kapott helyet a szabadtéri kiállításokban (POLAK É.N. 3.). A múzeum igazgatási épületének alsó szintjén alakították ki a szakmai munkatársak irodáján kívül a restaurátor műhelyeket és a műtárgyraktárakat, mely utóbbiak egyik kisebb helyisége a kerámiaraktár. Itt a fazekastermékektől elkülönítetten, de ugyanazon polcok folytatásában található azok a keménycseréptányérok, amelyek a gyűjtemény részét képezik vagy szerepelnek különböző időszaki kiállításokon. A 6 polcon a kárpátaljai járások szerinti besorolásban 257 tányért őriznek

(1. kép). A többi 198 tányér főként díszítő funkciót szolgálva a különböző járásokból áttelepített lakóépületek helyiségeiben, fazekasok készítette kerámiák között van kiállítva az alábbiak szerint (2–5. kép):

1. kép

Az ungvári skanzen kerámiaraktárának részlete (a szerző felvétele)

Зображення 1

Керамічні вироби в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту (Фото: Іштван Палл)

2. kép

Keménycseréptányérok a beregrákosi lakóház utcai szobájában (a szerző felvétele)

Зображення 2

Фаянсові тарілки у світлиці хати з с. Ракошино (Фото: Іштван Палл)

3. kép

Tányérok a középpapsai román ház utcai szobájában (a szerző felvétele)

Зображення 3

Тарілки у світлиці румунської хати з с. Середне Водяне (Фото: Іштван Палл)

4. kép

A viski magyar ház hátsó szobájának mestergerenda alatti tányérjai (a szerző felvétele)

Зображення 4

Тарілки під брусом у задній кімнаті угорської хати з с. Вишково (Фото: Іштван Палл)

5. kép

A bedőházi ház hátsó szobájában lévő festett tányérok (a szerző felvétele)

Зображення 5

Розмальовані тарілки у задній кімнати хати з с. Бедевля (Фото: Іштван Палл)

A népi lakóházakban bemutatott és raktárban őrzött keménycseréptányérok

<i>A lakóház származási helye</i>	<i>Járás</i>	<i>A bemutatott tányérok száma (db)</i>
Bedőháza/Бедевля	Técsői járás/ Тячівський район	56
Beregrákos/Ракошино	Munkácsi járás/ Мукачівський район	39
Közérapasa/Середне Водяне (ún. „román ház”)	Rahói járás/ Рахівський район	40
Visk/Вишково (ún. „magyar ház”)	Husztói járás/ Хустський район	55
Rahonca/Оріховиці	Ungvári járás/ Ужгородський район	5
Dombhát/Стебний	Rahói járás/ Рахівський район	3
Raktárban őrzött tányérok		
	Ungvári járás/ Ужгородський район	77
	Szojvai járás/ Свалявський район	35
	Husztói járás/ Хустський район	30
	Posvai járás/ Іршавський район	76
	Técsői járás/ Тячівський район	19
	Nagyszőlősi járás/ Виноградівський район	12
	Beregszászi járás/ Берегівський район	2
	Volóci járás/ Воловецький район	2
	Nagybereznai járás/ Великобержнянський район	4

Ha feltételezzük, hogy a terület más-más járásából áttelepített házakban kiállított tárgyak (köztük az általunk tüzetesebben vizsgált keménycseréptányérok) ugyanannak a járásnak az anyagi kultúráját képviselik, akkor a raktárban őrzött tányérokkal együtt Kárpátalja 13 járása közül kettő kivételével mindegyik képviselteti magát. A hiányzó kettő az északi, hegyvidéki részekben fekvő Ökörmezői és a Perecsenyi járást jelenti, míg – szomorúságunkra – a túlnyomórészt magyarok által lakott Beregszászi járás csak két tányérral járult hozzá a gyűjteményhez (igaz, ezekből a járásokból nem szállítottak be lakóházat a skanzenbe). Az előbbi feltételezést egyébként az a korábban szerzett információnk erősíti meg, miszerint az 1960-as évek második felében a járási pártbizottságok utasításba kapták területükről egy-egy népi lakóház áttelepítését az ungvári múzeumba, és feltehetően ennek berendezéséről is jórészt nekik kellett gondoskodniuk (6. kép).

6. kép

Kárpátalja járásai (https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TohtAntal/ch01s37.html alapján – letöltés: 2019. II. 18.)

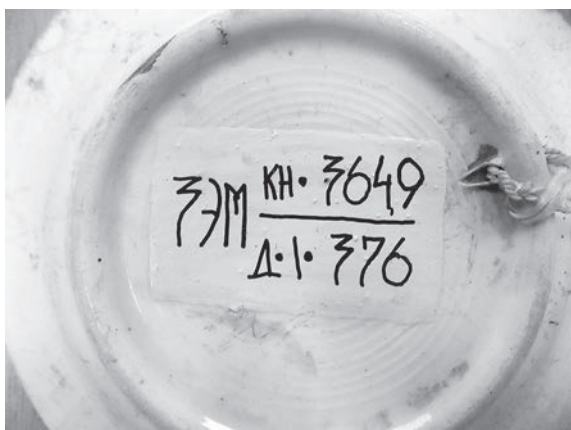
Зображення 6

Райони Закарпаття (https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0038_foldrajz_TohtAntal/ch01s37.html)

A legtöbb tányért egy-egy épületben felsorakoztató lakóépületek mindegyike a terület déli részén fekvő járásokból származik. Köztük a viskít kifejezetten magyar házként tartják számon, míg a Técsői járásban fekvő Bedőháza lakóházának egyik keresztgerendájába vésett felirat („*Építetett 1888*”) és a felirat két tagja közé bevészt magyar címer alapján feltételezhető, hogy lakói eredetileg ennek is magyarok voltak. A többi házban inkább fazekasok által készített kerámiák láthatók, köztük elszórtan néhány keménycseréptányérral. Más épületekből teljesen hiányzanak az utóbbi fajta kerámiatárgyak.

A fentiek alapján úgy véljük, nem követünk el nagy hibát, ha kvázi reprezentatív felmérésnek tekintjük a múzeumi gyűjteményt, és kutatásunk alapját az ott fellelhető közel félezer keménycseréptányér képezi, melyek e minőségükben egyben a Kárpátalja területén a paraszti használatban hajdan fellelhető összes ilyen tányér reprezentánsai, és összetételük arányaiban nem tér el a területen egykor előfordult valamennyi tányérotól. Hibalehetőségként számításba kell vennünk, hogy mivel a tányérok törekeny holmik, a használat során emiatt egykori gazdáik igen sokat kislejtettek, és azt is, hogy az idő múlásával főként a régebbi ilyen tárgyak kerültek ki a használatból, míg az újabbak közül inkább maradt meg több darab a gyűjtés időpontjáig.

A múzeumban őrzött keménycseréptányérok (egyébként ott a hivatalos titulusuk „*фаянсові тарілки*”, azaz „*fajansztányérok*”) két forrásból származnak: egyik (kisebb) részük leltári száma „*ЗЕМ*” vagy „*ЗЭМ*” betűkkel kezdődik, melynek feloldása „*Закарпатський Етнографічний Музей*” (= Kárpátaljai Néprajzi Múzeum), és az eredeti ungvári várbéli néprajzi múzeum gyűjteményének részét képezte (7. kép). Ezeket átadták a szabadtéri múzeumi gyűjteménybe annak megalakulása után, más néprajzi tárgyakkal egyetemben. Az eztán vásárolt vagy néprajzi gyűjtőutak (ún. „expedíciók”) során múzeumba került tárgyak leltári számában fellelhető jelzés „*ЗМНАІІІ*”,

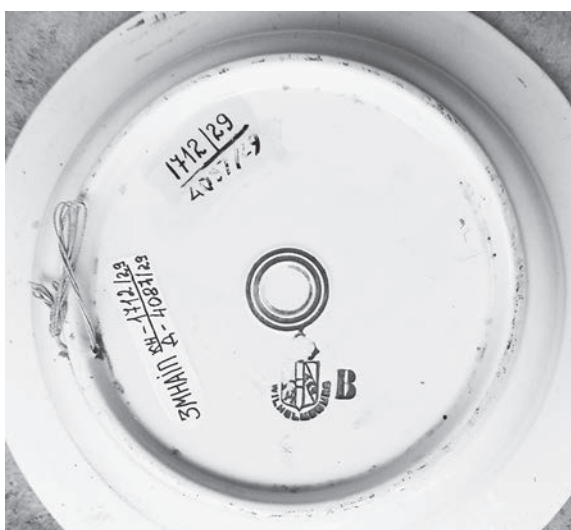

7. kép

Leltári számok egy keménycseréptányéron
(a szerző felvétele)

Зображення 7

Інвентарний номер на фаянсовій тарілці
(Фото: Іштван Палл)

8. kép

Leltározási szisztéma egy wilhelmsburgi tányér alján
(a szerző felvétele)

Зображення 8

Система інвентаризації на дні вільгельмсбурзької тарілки (Фото: Іштван Палл)

amely a „*Закарпатський музей народної архітектури та побуту*” (= Kárpátaljai Népi Építészeti és Életmód Múzeum) rövidítése (8. kép). Néhány tányér leltári számát „E” betű lokalizálja, amely valószínűleg az „*Етнографічний*” (= néprajzi) gyűjtemény rövidítése.

Ami magát a leltározás technikai részét illeti, azal kapcsolatban jó néhány esetben komoly nehézségeim támadtak: a leltári számok tányérokra vitele során olyan, viszonylag nagyméretű cédulákat ragasztottak sokuk alá, hogy elfedték velük a feltehetően alattuk sorakozó gyári márkajegyet. Ráadásul a cédulákat oly módon ragasztották fel, hogy az egészet kívülről sellakkal lemásozták, így még alájuk sem lehet „kukkantani” (lásd 7. kép). Más esetekben széles temperacsíkot festettek fel, amelyre aztán ráírták a leltári számot, és feltehető, hogy pár helyen e csíkok alatt is rejtőznek márkajegyek. Mindezek eredményeként alakult ki a jegyek hiánya alapján be nem azonosítható gyártási helyű tányérok viszonylag magas száma. Azon esetekben, amikor ugyanolyan tányérból több szerepel a gyűjteményben, át tudtuk hidalni a problémát, illetve a saját gyűjteményünkben, a hollóházi gyári meg a telkibányai helyi gyűjtemény keménycserép tárgyi emlékeit felvonultató gyártörténeti kiállításában található, és azokban tanulmányozott sok száz tányér is segítségünkre volt.

A tányérok teljes egészében leltározottak és restauráltak (bár megjegyzendő, hogy a kiegészítések nem minden esetben a legsikerültebbek, a széttört tányérok összeragasztása csaknem mindig kielégítő), a kartonozottságuk naprakész, az azokon lévő adatok elősegítik a kutatói munkát.

A keménycseréptányérok egykori adás-vételének gyakorlata, lehetőségei

A keménycseréptermekek egy adott korszak, a XIX. század első harmadától–felétől a XX. század közepe tájáig terjedő időszak divatos tárgyainak tekinthetők. Az effajta használati és díszítőtárgyak csak egy meghatározott időszakban voltak kelendők a mezővárosok és a falvak lakossága körében. A XIX. század második felében készíteni kezdett termékek az ún. „magyaros stílust” képviselték, mely stílus legkorábban a telkibányai gyár produktumaiban jelentkezett a paraszti igények kielégítésének megtestesítőjeként (VERES 1997. 308–309.). Érdemes megvizsgálnunk, hogy

a fentebb említett tényérok hogyan is kerülhettek Kárpátaljára. Előre le kell szögeznünk, hogy a területen soha nem működött keménycserepet előállító gyár, így a vidék a XIX. század elején létesült abaúji, zempléni manufaktúrák piacörzetének számított (VERES 2010. 107.). Az ottani lakosoknak, ha követni akarták a divatot, és a fazekasok által készített cserepeiket felváltani egy sokkal stabilabb, a használat során kevésbé sérülékeny, ugyanakkor az előállításuk során követett technológia eredményeképpen színesebb, ábráikban aprólékosabb tényérokkel, más területekről származó edényeket kellett megszerezniük. Ennek oka főként az volt, hogy nem állt rendelkezésre megfelelő alapanyag a keménycserép előállításához, illetve nem volt olyan tőkés vállalkozó, aki vállalta volna egy ilyen jellegű gyár indításának kockázatát.

A keménycseréphez szükséges alapanyagok között a *kaolin* a legfontosabb. Ennek minősége nagyban meghatározta a késztermék küllemét, tartósságát, hiányában nem állítható elő így nevezett termék. Bár Kárpátalján ennek hiányát nem lehet oknak tekinteni, hiszen Ung megyében már a XIX. században ismertek riolit-kaolint: 1846-ban kaolintisztító üzem működött Ungváron, ahol a közeli Dubrinicsból származó porcelánföldet tisztították, mángorolták köedény- és porcelánkészítés során használható alapanyaggá. Az 1830-as években 1500 mázsa körüli volt az évi termelés, amelyből 500–600 mázsa alapanyagot Bécsbe szállítottak. Ez a passau és prágai kaolinnal egyenértékű alapanyag képezte a híres bécsi porcelán alapelemét. Az ungvári üzem, amely 1867 után az Ungvári Porcelán- és Agyagipari Rt. gyára volt, 1895-ben leégett. Ettől az időtől kezdve többé már nem is készítettek köedényt a városban (VERES 2010. 108.). Bár az 1883-ban Ungváron létesített agyagipari iskola a későbbiekben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – mármint azt, hogy az akkorra lehányatott fazekasipar munkásainak átképzését, illetve új szakemberek képzésével ezen iparág versenyképesebb helyzetbe való hozását elérjék –, pedig az iskola itteni megnyitásban a környék kedvező geológiai helyzete, a Nagymihály melletti Laborcsözög határában előforduló kiváló, tűzálló fehér kaolin fontos szerepet játszott (KATONA 1978. 237.). Az az elképzelés sem vezetett eredményre, hogy a kaolinlelőhelyeket helyben (illetve más magyarországi gyárakban) hasznosítsák. Ennek oka abban keresendő, hogy bár eredetileg az iskolában nagyszőlősi agyagot használtak, de mivel az ebből készített tárgyakon aránylag alacsony hőfoknál nehezen tudtak hajszálrepedés-mentes mázat alkalmazni, inkább a fehérre égő tapolcai (ma Miskolctapolca) agyaghoz folyamodtak (KATONA 1986. 52.). Valószínűleg az előbb említettek miatt nem csak az ország távolabbi köedénygyarai maradtak közömbösek az Ung megyei kaolinnal szemben, hanem még az ekkortájt létesített Ungvári Porcelán- és Agyagipari Rt. gyárában (mely a XIX. század végére jól menő kályhagyárrá nőtte ki magát) (KATONA 1978. 237.) sem dubrinicsi vagy laborcsözögi kaolint használtak, hanem tapolcai agyagot.

Így tehát maradtak a máshol előállított keménycseréptényérok, amelyeket valamilyen módon el kellett juttatni Kárpátaljára (is). Az áruk vevőkhöz eljuttatásának legadekvátabb módját a XIX. század közepén a *vásárok* jelentették. A felvidéki manufaktúrák termékeit javarészt a helybéli piacokon árulták, de némelyek (Kassa, Rozsnyó, Igló, Murány) csaknem rendszeresen részt vettek az évi – Szent György, Szent Medárd, Szent János, Szent Lipót napi – vásárokon Pesten, valamint Debrecenben (Három királyok, Szent György, Szent Mihály és Szent Lőrinc napi vásár). Ezekben a városokban raktáraik is voltak, ahol a vásárokon el nem kelt árut raktározták, majd innen szállították tovább Erdélybe és Szerbiába (DOBROVÁ 1994. 125.).

A mai Magyarország területén működött gyárak közül a hollóházi élt ezzel a megoldással: Istváni bérlősége idején, az 1870-es években a kereskedők ellátása mellett a gyár saját, készáruval megrakott szekerei megjelentek a tágabb környék városi és falusi piacain (Kiss 2013. 252.). Telkibánya „*Regécz*” jegyes termékeit a XIX. század közepén a kelet-magyarországi nagyobb városokban, Kassán, Ungváron, Sárospatakon, Eperjesen és Miskolcon árulták (KATONA 1986. 70.). Az apátfalvi gyár termékeit szintén ez idő tájt, a Földváry testvérek bérlősége idején Miskolc, Eger, Pest,

Gyöngyös városában értékesítették, nagykereskedőknek 15% kedvezményt adtak, akik ugyanakkor vállalták a szállítás költségeit is. 1854 környékén Pestre Weiler és Frölich porcelánkereskedőkhöz 35–40 ezer váltóforint értékű edényt szállítottak. Rajta kívül Egerbe Schnir Antalhoz vittek, aki a debreceni vásárokat is látogatta, és Miskolcon, Gyöngyösön és Kolozsvárott nagybani vevőknek adtak el készárut (CSIFFÁRY 1997. 25–26.).

A termelés mellett valamennyi gyárnak az eladás megszervezése és kiszélesítése okozta a legtöbb gondot. Kezdetben, de később is az eladás gyári raktárból történt. A falusi fazekasedényt szekerek vitték a falvakba. A gyári háztartási edények hasonlóan, szekerekről és vaskereskedésekben adódtak el (KATONA 1977. 63.). A XIX–XX. század fordulóján a zománcedényeket és a szintén nagy keresletnek örvendő cserépedényeket és kőedényeket vándorkereskedők és mozgóárusok „terítették” a vásárokon és a kisebb, nehezen megközelíthető falvakban. Ott terményért is cserélték őket. Sok fazekas csak szekérről árult, azaz amíg az áruja tartott, egyik helyről a másikra ment a szekérével. A kőedényt azonban nem a készítő árúsították, hanem kereskedők. A kőedény java része (60%-a) – az üvegárukhoz hasonlóan – mozgó árusításban talált gazdára. Általános volt, hogy a tollat, bőrt, rongyot gyűjtő vándorkereskedő nem pénzt adott az átvett áruért, hanem üvegárut vagy más csecsebecsét (DANKÓ 2002. 71–72.). A parasztemberek inkább csak fontos létszükségleti cikkeket vásároltak pénzért, a kevésbé hasznos dolgokat – ilyenek közé tartoztak a rendszerint csak díszítő funkciót betöltő keménycserép falitányérok is – termékesere útján szerezték be. A hálaló kereskedők is a kőedényeket legtöbbször valamilyen élelmiszerre, gabonára, esetleg ócskavasra, rongyokra cserélték, amelyet a vasgyárakban és a papírgyárakban könnyen értékesíthettek. A korabeli kőedénytermékek eladási volumene ezért szorosan összefüggött a gabona-, rongy- és ócskavasárak alakulásával: ha rossz volt az évi gabonatermés, kevesebb kőedény cserélt gazdát (PÁLFI 2008. 56.).

A Felföld jórészt csak alkalomszerűen (azaz a mezőgazdasági munkák befejeztével) fuvarozásokat vállaló szekeresei kereskedői tevékenységet is végeztek: míg északról az Alföldre szállították az ottani kézművesek (főként gömői fazekasok, felvidéki szén- vagy mészégetők) és manufaktúrák (pl. a meczenéfi vasművesek) termékeit, a visszaútnan alföldi gabonát, gyümölcsöt szállítottak és tettek szert velük megfelelő haszonra. Egy-két hetes kereskedési útjaik közlekedési vonala olykor generációkon át öröklődött. Nem lehet kizárni, hogy ilyen szekeres útjaik során egy-egy közeli (Rozsnyó, Körmöcbánya, Igló, Kassa, Miskolc, Apátfalva) keménycserépgyár raktáraiból is feltöltötték szekereiket, és azokat az Alföldön gabonaneműre cserélték – hasonlóan, mint ahogyan azt a cserépfalui meszesek tették: ők nem csupán mésszel járták az Alföldet, hanem Tiszafüreden cserépedényeket vásároltak, amelyeket távolabbi vidékeken adtak el. Állíthatjuk ezt annak ismeretében, hogy a szekeresek a keménycserép gyártáshoz (is) nélkülözhetetlen kaolin fuvarozását ugyancsak vállalták: a Monokon helyben bányászott anyagot helyi fuvarosok Kassára, Miskolcra, Diósgyőrbe, Rozsnyóba fuvarozták, míg Mezőtúrra Gömörből került ily formán tűzálló agyag (VIGA 2007. 86.). Nehezen képzelhető el, hogy ha a szekereiket a gyáraknál vagy a fazekasoknál kiürítették, ugyanott a késztermékekből ne vásároltak volna legalább egy fuvarra valót a hazaúton történő eladás kedvéért!

Az I. világháborút követő határmegvonásokkal gyökeresen átalakultak az addigi kereskedelmi útvonalak: megszűnt a felvidéki szekeresek Alfölddel való kereskedelmi és szállítási kapcsolata, és az észak–déli relációt egy újabb országon belüli, nyugat–kelet irányú fuvarozás váltotta fel. Ugyanakkor átalakult az új határok közelébe került piacközpontok szerepe is: a korábbi vásárközpontok némelyike elveszítette egykori beszállítóit (ugyanis azok a megkisebbedett Magyarországon maradtak vagy az új államokba kerültek), míg mások előtérbe kerültek. Így az új Csehszlovákia megalakulásával megnőtt Csap, Beregszász, Munkács és Ungvár felvevő szerepe a szlovákiai Bodrogköz keleti falvai számára (VIGA 2014. 115.), és egy megváltozott központi irányítás és kereskedelmi politika teljesedett ki.

A kereskedők szerepe a későbbiek során vált a legfontosabbá a keménycseréportékák értékesítésében. A legtöbb esetben a porcelán és keménycserép mellett üveget, zománcedényeket és különböző bazári tárgyakat árusítottak boltjukban (SZŰTS 2013. 206.). Hogy több lábon álljanak és bővítsék a választékot, több gyár áruját kínálták egy időben: 1844-ben például Furman Frigyes a miskolcin kívül telkibányai és murányi kőedényt is árult miskolci üzletében, ami arra utal, hogy e két utóbbi gyár áruival a miskolciak piacára be akart hatolni (KATONA 1977. 89.). Az áruja eladásának lehetőségét csaknem minden gyár Pestre is ki akarta terjeszteni, így nem véletlen, hogy ott *lerakatot* („*depositoriumot*”) rendeztek be: a XIX. század közepén a telkibányaiak már rendelkeztek ott ilyennel. Barkassy Imre kereskedő így írt 1846-ban a pesti tanácshoz: „*a készítményeknek kelendőségét akarván szerezni, óhajtánék Pesten úgy mint vásárok alkalmával, mind azon kívül is folytonosan nyílt raktárat tartani*” a miskolci gyár termékei számára, és ehhez kérte az engedélyüket (KATONA 1977. 37.).

E kereskedők már újszerű módon is terjesztették a gyárak portékáit: a XIX. században számos mesterség sajátos mintakönyvvel, mintagyűjteménnyel bírt, ami – az értékesítést szolgálva – tárgytipusok, minták, díszítmények nagy távolságra való eljuttatását segítette. Ilyenekkel a magyarországi gyárak gyakorlatában alig találkozunk: az 1903-ban Kassán megjelentetett, és a hollóházi és telkibányai kőedény- és majolikagyárak által használt mintákat közzé adó magyar és német nyelvű „*Illustrirter Katalog*” a szerencsés véletlennek köszönhetően teljes terjedelmében fennmaradt (PÁLFI 2008. 143–157.). A század utolsó harmadában a keménycserépgyárak egy részében már nyomtatott árukatalógusok is léteztek, amelyekből az ott szereplő áruk megrendelhetők voltak a kereskedők, boltosok által. A magyarországi gyárak tönkremeneteléért jelentős felelősséggel bíró wilhelmsburgi gyár 1909-től közölt árlistákat az általa gyártott termékekről, majd 1928-tól szinte évenként jelentette meg képekkel illusztrált katalógusát egészen 1967-ig. A szintén a wilhelmsburgi gyárat birtokló Lichtenstern fivérek tulajdonában lévő cseh- és morvaországi gyárak (Znaim/Znojmo és Turn-Teplitz) termékeinek árlistája 1913-tól egészen 1937-ig rendszeresen megjelent, 1924-től már Csehszlovákia színeiben.¹ Végül nem hagyhatjuk ki az ebben az időszakban a helyi és országos sajtóban megjelentetett reklámok áruvásárlásra ösztönző hatását sem (VIGA 2007. 75.).

A századforduló táján megjelent cseh porcelán, mely a wilhelmsburgi gyár kellemes külsőt hordozó áruival együtt jórészt kiszorította a magyar gyárak keménycserépeit, igen kelendővé vált a vásárlók körében. A hollóházi gyár termékeit rendszeresen áruló miskolci kereskedő, Pflieger Ferenc nem minden keserűség nélkül jelentette ki, hogy a vevőknek „*a cseh porcelán kell, melyet kis vásáros lengyel zsidók messzire széthordanak s olcsón, kilószámra árulnak, még búzáért is adják. Harmadrendű selejtáru, de hihetetlenül olcsó.*” (KATONA 1986. 66.) Itt nem a cseh porcelán a lényeges, hanem maga az árusítás módja. De hogy nem egyedi esetről volt szó akkortájt, a telkibányaiak XX. század eleji gyakorlata mutatja: a tönk szélére jutott gyár az utolsó években nem tudta áruját közvetlenül értékesíteni, hanem csereként árusította ócskavasért és más holmikért (KATONA 1978. 188.).

A XX. század 40-es éveire a helyzet merőben megváltozott: a visszacsatolt területeken már az ottani kereskedők voltak abban a helyzetben, hogy ismervén a helyi keresletet, rendeltek árut az azokat előállító magyarországi gyáraktól. A megrendelést vagy közvetlenül adták le a gyáraknak, vagy az utóbbiak képviselői keresték meg őket árueladás céljából. Ám ezek vagy meglehetősen kiszámíthatatlanok voltak, vagy a megrendelt áruk volumene nem mindig alakult a gyárak elképzelései szerint: az 1938-ban Csehszlovákiától visszakerült területeken több kereskedővel sikerült üzletet kötni, de az ott értékesített áruból befolyt összegek az első egy-két esztendőben nem számítottak

¹ www.wilhelmsburgersteingut.at/html/kataloge.htm – letöltés: 2019. II. 18.

meghatározónak (bár itt a herendi porcelángyár termékeiről van szó, valószínű, hogy a keménycserép esetében hasonló volt a gyakorlat) (Szűts 2013. 193.).

Történelmi háttér: Csehszlovákia (és benne Kárpátalja)

1918–1945 közötti történetének rövid vázlata

Ahhoz, hogy e keménycseréptányérok Kárpátaljára kerülésének módozatait helyére tudjuk tenni, mindenképpen ismernünk kell azokat a történelmi eseményeket, amelyek ezeket igen jelentősen befolyásolták. Vázlatszerűen, dátumokhoz köthető módon utalunk itt rájuk, és majd az egyes gyárak termékei gyártási idejének taglalásakor lesz jelentősége időhöz kötésüknek. Az idősort a keménycseréptárgyak nagyobb mérvű elterjedése, a keménycserépgyárak megalakulásának, kiteljesedésének, e tárgyak kedvelté válásának, széleskörű dísz tárgy funkcióban történő használatának idejével kezdjük, és Kárpátalja szovjetek által történt bekebelezése időpontjával zárjuk, ami egyébként a díszítő funkciójú tárgy érok használata hanyatlásának kezdetével nagyjából egybeesik.

9. kép

A tanulmányban tárgyalt keménycserépgyárak elhelyezkedése az Osztrák–Magyar Monarchia területén (térkép: ifj. Toldi Zoltán)

Зображення 9

Розташування фаянсових заводів, про які йдеться у публікації, на території Австро-Угорської Монархії (Карта: Золтан Толді)

1867. július 28. Ferenc József szentesíti az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulásáról szóló törvényt, mely államalakulat kettős (dualista) államszövetségként működött Közép-Európában 1918-as alkotóelemeire bomlásáig, és romjain kisebb új államok sora jött létre (9. kép).

1918. október 28. A Cseh Nemzeti Tanács kikiáltja a csehszlovák állam megalakulását.

1918. október 30. A Szlovák Nemzeti Tanács kikiáltja a csehekkel való egyesülést.

1918. november 14. A csehszlovák nemzetgyűlés megfosztja trónjától a Habsburg-Lotharingiai házat, kikiáltja a köztársaságot. Az új állam neve Cseh-Szlovák Köztársaság (1920-ig), majd 1920–1938 között Csehszlovák Köztársaság, rövidebben: Cseh-Szlovákia, illetve Csehszlovákia.

1919. május. Kárpátalja csatlakozása a csehszlovák államhoz.

1919. június 13. A nagyhatalmak Párizsban megállapították a Magyarország és Csehszlovákia közötti demarkációs vonalat, és jóváhagyták, majd a versailles-i, a saint-germaini és a trianoni béke szentesítette Kárpátalja Csehszlovákiához csatolását.

1938. szeptember 29–30. A „müncheni egyezmény”, melynek eredményeként Csehszlovákia átadja Németországnak a szudétanémetek által lakott területeit, amelyet aztán október 1–10. között a német csapatok megszálltak.

1938. október 7. Szlovákia autonómiát kapott, ettől kezdve ismét Cseh-Szlovákia a maradék ország neve.

1938. október 11. A cseh-szlovák minisztertanács beleegyezését adja a podkarpatszka ruszi autonóm kormány három tagjának kinevezéséhez, és ezzel a terület autonómiáját legitimálja.

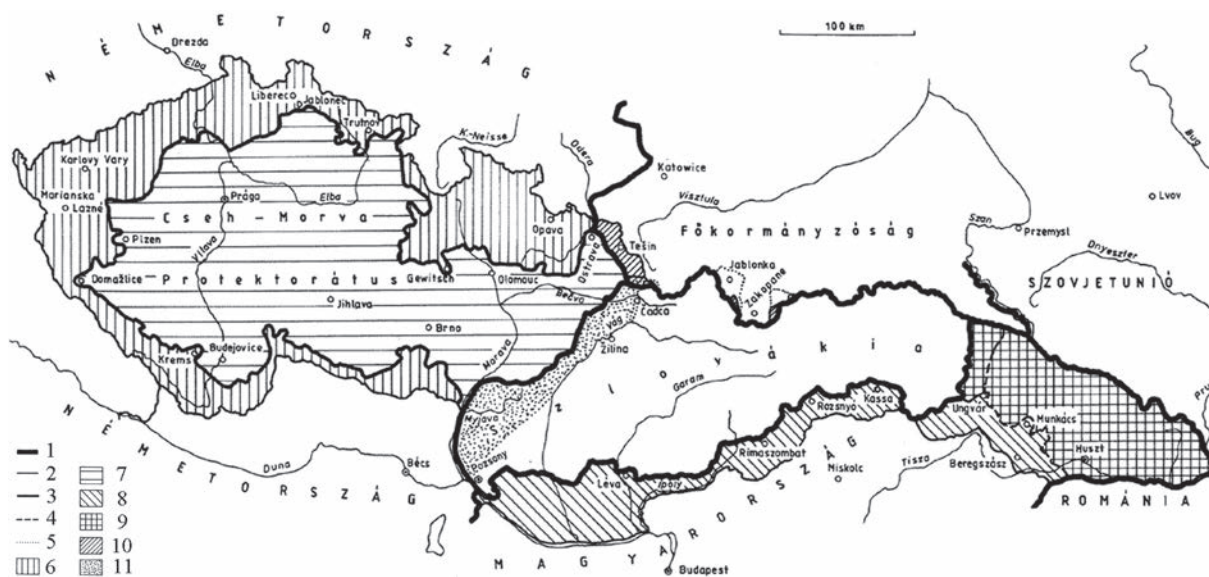
1938. november 2. Az „első bécsi döntés”: a Podkarpatszka Rusz területéből 1523 km² került Magyarországhoz, közte Kassa, Ungvár és Munkács városa.

1939. március 14. Pozsonyban bejelentik az önálló Szlovák Köztársaság megalakulását.

1939. március 15. A német hadsereg megszállta Cseh- és Morvaországot, és másnap megalakult a Német Birodalom Cseh-Morva Protektorátusa, ezzel az önálló cseh-szlovák állam megszűnt létezni.

1939. március 15–19. A maradék Podkarpatszka Ruszt – ezzel Kárpátalját – teljes egészében megszállták a magyar csapatok (10 kép).

1944. november 3. A Vörös Hadsereg elfoglalta Kárpátalja egész területét.

10. kép

Csehszlovákia 1938–1939 közötti felosztása 1: országhatár, 1939 október, 2: országhatár, 1937, 3: a Szudéta-vidék határa, 1938 szeptember, 4: az autonóm Kárpátalja határa, 1938 október – 1939 március, 5: a Lengyelország felosztásakor Szlovákiához került terület határa, 6: Németországhoz került terület, 1938 szeptember (Sudéta-vidék) 7: Németországhoz került terület, 1939 március, 8: Magyarországhoz került terület, 1938 november, 9: Magyarországhoz került terület, 1939 március, 10: Lengyelországhoz került terület, 1938 október, 11: német katonai terület (www.google.com/search?q=csehszlovákia+felosztása+1938&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKewidguOf2IHgAhUPsKQHUK5BooQsAR6BAGEEAE&b alapján – letöltés: 2019. II. 18.)

Зображення 10

Карта про поділ Чехословаччини у 1938–1939 роках 1: державні кордони, жовтень 1939 р., 2: державні кордони, 1937, 3: кордони Судетської області, вересень 1938 р., 4: кордон автономної Підкарпатської Русі, жовтень 1938 – березень 1939 р., 5: межі територій, що відійшли до Словаччини під час поділу Польщі, 6: території, що відійшли до Німеччини, вересень 1938 (Судетська область) 7: території, що відійшли до Німеччини, березень 1939, 8: території, що відійшли до Угорщини, листопад 1938 р., 9: території, що відійшли до Угорщини, березень 1939 р., 10: території, що відійшли до Польщі, жовтень 1938 р., 11: німецька військова зона (www.google.com/search?q=csehszlovákia+felosztása+1938&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKewidguOf2IHgAhUPsKQHUK5BooQsAR6BAGEEAE&b завантажено: 18.02.2019.)

1945. június 29. Hosszas tárgyalás után a Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya megkötötte azt a szerződést, amely rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból és a Szovjetunióhoz történő csatlakozását.

Az ungvári szabadtéri múzeum keménycseréptányérjai gyártási helyük szerint
(gyártörténet, márkajegyek, típusok)

Az Osztrák–Magyar Monarchia (illetve az utódállamok) keménycserépgyárai

Wilhelmsburg

A múzeum gyűjteményében viszonylag nagyszámú Wilhelmsburgban előállított keménycseréptányér található. Pontos mennyiségüket csak becsülni tudjuk, mivel az 1865-ben *Rudolf Strohmayer* alapította gyár a XIX. század végére az Osztrák–Magyar Monarchia legmeghatározóbb keménycserép előállítójává válva sem tartozott azok közé az üzemek közé, amelyek minden egyes termékük alá benyomták vagy rápecsételték volna gyári márkajegyüket, így jó néhány tányérról csupán csak sejtjük, hogy ott készült. Ennek oka főként az lehet, hogy megtéve azokat a magyarországi vásárlókat, akik tudatosan magyar termékeket kívántak vásárolni, hiszen a wilhelmsburgi gyár ugyanolyan magyaros motívumú, nem ritkán magyar nyelvű szövegekkel ellátott tányérokat hozott forgalomba, mint a magyarországi gyárak. A gyár XIX. század végén nyitott offenzívájának éppen az volt a célja, hogy a magyarországi piacról kiszorítsa a hazai keménycserépgyárak talán kevésbé mives, a helyben található alapanyagok nem épp oly kiváló minősége miatt feltehetően kevésbé attraktív termékeit, és ebbéli törekvésüket még a törvények is elősegítették. A Monarchia „*császári és királyi privilégizált wilhelmsburgi keménycserép és porcelángyára*” vámfizetés nélkül, kedvezményes vasúti szállítási díjak igénybevételével teríthette termékeit az egész Monarchia területén, míg a magyar gyárak ilyen könnyítésekkel nem bírtak. Emiatt aztán nem bírták sokáig a versenyt az említett osztrák gyárral, és a XX. század elején a telkibányai, a rozsnyói, a miskolci vagy a tatai gyár abbahagyta a termelést. Több magyarországi üzem (Hollóháza, Bélapátfalva, Körmöcbánya) is csak nagy nehézségek árán tudta rövidebb-hosszabb ideig átvészelni ezen időszakot.

A gyűjteményben a wilhelmsburgi tányérok az alábbi három márkajelzés található, mind az 1874–1910 közötti jó két és fél évtizedes időszakból: (11. kép). Az első jegy az ausztriai uralkodóház címerét, rajta a császári koronát, alatta félkörben a „WILHELMSBURG” nevet tartalmazza. 1874–1907 között szolgált masszába nyomva a gyárat birtokló három tulajdonos idejében (név szerint: 1874–1882 között *Rudolf és Aloisia Strohmayer*, 1882–1883-ban *Hermann (Sohn) és Aloisia (Louise) Strohmayer*, 1883-tól *Heinrich és Richard Lichtenstern* vagy – ahogy nevezték őket – *Lichtenstern fivérek*)

11. kép

A wilhelmsburgi gyár márkajegye 1: 1874–1907 között, 2: 1882–1907 között, 3: 1907–1910 között

Зображення 11

Маркування Вільгельмсбургського заводу 1: в 1874–1907 роках, 2: в 1882–1907 роках, 3: 1907-1910 роках

(EDENHOFER 2010. 28.). Gumibélyegzőként fekete nyomattal is alkalmazták 1907–1908-ban. E márkajegy 11 tányéron azonosítható.

A második márkajegy 1882–1907 között alkalmazták masszába nyomva (1907-ben fekete guminyomatként is). Ennél az előzőhöz képest az a különbség, hogy a felirat „OPAQUE WILHELMSBURG”-ra változott (11. kép 2.). A kiegészítő felirat bevezetésének szükségét a gyártás során használt alapanyagok és technika mássága miatt gondolhatták, hiszen nem porcelánt állítottak elő (mint amire a korábbi márkajegy bevezetésekor használt „keménycserép- és porcelángyár” elnevezés utalt), hanem *átlátszatlan* – (ami a szó magyar – és német – jelentése) és nem áttetsző (mint a porcelántányérok) – keménycserép termékeket, melyekbe ezen negyedszázados időszakban a jegyeket nyomták. Az előzővel párhuzamosan alkalmazott márkajegy 11 tányéron összetéveszthetetlen azonosító jelzés.

A harmadik márkajegy csak rövid ideig volt használatban: 1907–1910 között alkalmazták fekete guminyomatként (11. kép 3.). E jegy szintén a rajta lévő feliratban tér el az előzőektől. A „FAYENCERIE-WILHELMSBURG” szövegben a „fajansz” szót találjuk, amellyel egy újfajta, „divatos” termékre, illetve újabb anyagfelhasználási módra kívánták a figyelmet felhívni. Bár ebből az újfajta, magas minőségű, fehér keménycserép masszából előállított termékek nem igényeltek volna további fedőmázborítást, azt mégis tovább alkalmazták, ami a „fayencerie” szó későbbi használatát teljesen feleslegessé tette (EDENHOFER 2010. 28., 30., 36.). E jegy csupán egyetlen tányér hátoldalát azonosítja.

A múzeum gyűjteményében 42 jelzett, illetve feltehetően ott gyártott, ám jelzés nélküli wilhelmsburgi tányért vettünk számba. A 19 márkajelzés nélküli között többet (köztük e dolgozat szerzőjének magán-, illetve mások gyűjteményében található) ugyanolyan, ám márkajegyves tányér alapján azonosítottunk, némelyeket kivitelezésük, a csak erre a gyárra jellemző motívumok, megjelenések, stílusjegyek alapján soroltunk ide. Közöttük többségben van a kosaras és anélküli virágokat, illetve más növényeket, gyümölcsöket ábrázoló edény (27 db), míg a többi feliratos (5 db), illetve állatalakos (7 db kakasos, lepkés, madaras), addig 1-1 vallási jelképes és házcsoportot megjelenítő ábrákat tartalmaz az öblében (1–8. tányér).

A gyár az I. világháborút követő átrendeződés után elvesztette korábbi felvevőpiacait és birodalmon belüli privilégizált helyzetét, de továbbra is a Lichtenstern család tulajdonában maradt. A veszteségek enyhítésére addig ismeretlen méretű exportoffenzívába kezdtek, termékeik világviszonylatban ismertté váltak. A 20-as évek végén kitört világválság lecsengése után – mely érintette a gyár termelési eredményeit is – a 30-as évek elején újra fejlődésnek indultak, kínálatukban megjelentek a modern, kubista jellegű, szórt díszítésű edények, és 1934-ben megkezdték a porcelánkészlet fejlesztését. Az akkori cégvezető, *Kurt Lichtenstern*, az 1937-ben elhunyt Richard fia, Ausztria 1938-as németek általi bekebelezése után származása miatt *Konrad H. Lester* néven az USA-ba kényszerült emigrálni, és csak 1955-ben, az osztrák államszerződés aláírása és a szovjet csapatok kivonása után térhetett vissza, hogy visszaállíthassa eredeti birtoklásait az osztrák részen (Kiss 2014B. 454.).

Znaim/Znojmo

1909-ben a wilhelmsburgi gyárat birtokló Lichtenstern fivérek megvásárolták az 1878-ban Rudolf Ditmar által alapított, ekkor már az örökösök birtokában lévő znaimi „*Rudolf Ditmar's Erben*” gyárat.² Ezen akció után – hogy az áruikat azonos jelzéssel, közösen értékesíthessék – alkoták meg azt a wilhelmsburgi márkajegyvet, melyben felhasználták az addigi znaimi gyár Brünmben 1881-ben bejegyzett szimbólumait. Ez pedig egy első látásra üstökösnek tűnő ábra, mely valójában

² A gyáralapító 1895-ben hunyt el (<http://www.steinmarks.co.uk/pages/pv.asp?p=stein347> – letöltés: 2019. II. 18.).

a Napot ábrázolja, amelyet egy szárnyaskerék követ. Egy 1910-es gyári levélfejlécen az látható, hogy az addigi napábrázolást egy csillag váltotta fel. Az egész szimbólum valószínűleg a tulajdonosok nevére utaló „Stern” (= csillag) szó miatt tetszett meg Lichtensternéknek. Átvették, és ezután csak a félkörbe foglalt szimbólum fölötti lezáró szalagba írt gyárnevben különbözött egymástól a család más-más helyen működő üzemének márkajegye (EDENHOFER 2010. 38., 101.). A Dítmar-féle üzem a tulajdonosváltás után is saját név alatt folytatta tevékenységét, és a gyárak átvették egymás mintáit. 1913-ban Lichtensternék mindkét üzemüket bevitték a német *Triptis AG*-be, mely céghez tartozott egyebek mellett az észak-csehországi Teplitz–Turnban (ma Teplice–Trnovany Csehországban) működő „*Brüder Urbach Steingutfabrik*”, és egyidejűleg megszerezték annak részvénytöbbségét. Végül a többszörös tranzakció lezárásaként Richard Lichtenstern a „Triptis AG” részvény-újraelosztásán keresztül 1919-ben vissza-, illetve átvette a *wilhelmsburgi, znaimi és teplitzi* köedénygyárak tulajdonjogát (KISS 2014b. 453–454.).

Ám az I. világháború után újrarajzolt európai térkép jelentős változásokat hozott gyáraink későbbi történetében. Az addig az Osztrák–Magyar Monarchia kebelén belül szabad kereskedelmi jogokkal bíró gyárak termékeinek az 1918 őszen megalakult Csehszlovákia már nem számított többé belföldi piacnak (EDENHOFER 2010. 40.). Lichtensternék ezután a hajdani morvaországi Znaimban (cseh nevén Znojmoban) és az egykori csehországi Teplitz/Teplícében álló gyáraikat

kivették a wilhelmsburgi gyárral alkotott „*Steingut-Union*”-ból, és az immár csehszlovák belső piacon érvényesítették meglévő kapacitásukat.³

Az új államban a továbbra is a Lichtenstern család tulajdonában működő gyárak közötti kapcsolat az 1919-ben kezdett tárgyalások eredményeként 1924-ben egyesüléshez vezetett, ami az ezután alkalmazott márkajegyekben is megnyilvánult: 1924-től egészen az 1938-as német okkupációig a korábbi jegyben volt kerék helyére a gyáraknak helyet adó települések nevének kezdőbetűi kerültek (*Z = Znaim/Znojmo*, illetve *T = Teplitz/Teplice*), illetve az egyesült Dítmar és Urbach-féle gyárak nevét írták a felső szalagra. A befoglaló félkör alatt a „*Made in Czechoslovakia*” felirat olvasható, míg az osztrák „anya-gyár”, *Wilhelmsburg* nevét hordó szalag fölé a „*Made in Austria*” feliratot helyezték (12. kép).

A fenti márkajegyek segítenek bennünket abban, hogy pontosabban meg tudjuk határozni az azokat viselő tányérok készítési idejét. Az ungvári múzeum imént tárgyalt Dítmar-féle znaimi üzemből készült tányérjainak száma 13. Mindegyiken gumibélyegzővel készített

12. kép

1: A Dítmar-féle znaimi gyár márkajegye 1910–1918 között, 2–3: a wilhelmsburgi gyár ausztriai üzemének márkajegye 1910–1919, illetve 1920–1931 között, 4: a Dítmar–Urbach keménycserépgyár znojmoi üzemének márkajegye 1924–1938-ban, 5: a Dítmar–Urbach keménycserépgyár teplicei üzemének márkajegye 1924–1938-ban, illetve 1924–1938-ban

Зображення 12

1: Маркування заводу Дітмара в м. Зноймо у 1910–1918 роках, 2–3: маркування австрійського філіалу Вільгельмсбургського заводу в 1910–1919 і в 1920–1931 роках, 4: маркування фаянсового заводу Дітмара-Урбаха в м. Зноймо (1924–1938), 5: маркування фаянсового заводу Дітмар-Урбаха в м. Теплице (1924–1938)

³ www.porcelainzone.com/en/factories/bruder-urbach – letöltés: 2019. II. 19.

13. kép

A Ditmar-féle gyár márkajegye 1: Csehszlovákiában (1920–1924),
2: Cseh-Szlovákiához kerülése után (1918–1920)

Зображення 13

Маркування заводу Дітмара 1: в Чехословаччині (1920–1924),
2: після створення Чехословаччини (1918–1920)

fekete nyomat látható. Közülük 12-t még a Monarchia idejében gyárthattak, hiszen az országra való utalás nem szerepel a jegyeken. Kivétel a 3599/314-es leltári számot viselő, az öblében három piros rózsát ábrázoló tányér, melynek alján a hagyományos márkajegy fölé még egy fekvő ovális keretben a „Made in Czechoslovakia” feliratot viselő bélyeget nyomtak. A tányér készítési ideje tehát 1920–1924 közötti időre datálható, hiszen az új állam neve már nem kötőjellel szerepel, de még az Urbach-hal való fúzió előtti (9. tányér). (Meg kell jegyezni, hogy már az 1918–1920-as időszakban is használta a gyár az új országmegjelölést, mégpedig annak hivatalos változatában, Czecho-Slovakia formában, mint amit a mellékelt, de nem az ungvári múzeumban lévő tányéron található példa is bizonyít. Itt azonban a márkajegy felső részén látható díszítés – egy felragyogó csillag, mely a Lichtenstern fivérek nevére utal – már/még nem a megszokott megjelenésű, hanem egy átmeneti forma, amely azonos a wilhelmsburgi kerámiákon ugyanazon időszakban alkalmazott megoldással. Úgy tűnik, hogy az egykor Csehszlovákiában 8, különböző áruféleségeket előállító kódégygyárat birtokló Lichtensternék minden üzemükben azonos márkajegyet alkalmaztak egy időben. Ami érdekes az itt említett márkajegynél, az az, hogy míg Znojmoban a jegy mellé pótlólag ráütött új országnévpecsét tanúsága szerint már 1918–1920 között használták, azt Wilhelmsburgban csak 1920-ban vezették be és 1927-ig alkalmazták (EDENHOFER 2010. 46.) (13. kép).

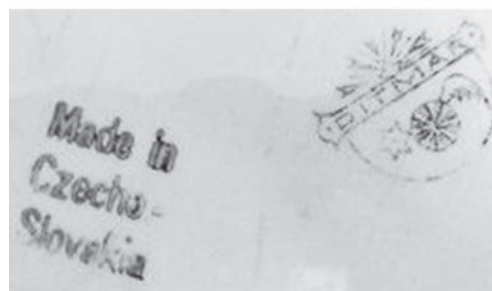
A többi, immár Znojmonak nevezett csehszlovákiai település – nevében is egyesített – gyárában („Ditmar Urbach”) előállított tányér alján a fentebb bemutatott márkajegy szerepel többnyire fekete nyomatban, de előfordul zöld és kék kivitelben is, ritkábban különböző betűk és számok kíséretében. Ezen különböző színek és megkülönböztető jelzések mibenlétére és okára jelenleg nincs magyarázatunk (14. kép).

14. kép

A Ditmar-Urbach-féle gyár márkajegyei más-más mellékjelekkel (1924–1938)

Зображення 14

Маркування заводу Дітмара-Урбаха з різними додатковими знаками (1924–1938)

E jegyekkel 107 tányért regisztrálhattunk a gyűjteményben. Változatos tematikájú, kiváló alapanyagú és kivitelezésű, színekben gazdag tárgyokról van szó, melyek a wilhelmsburgi hagyományokat követik – nem csoda, hogy elnyerték a vásárlók tetszését. A múzeum tányérjainak nem mindegyike eltérő ábrájú, van közöttük néhány azonos díszítésű.

Tematikájukat nagyobb részt különböző színű virágok jellemzik szálban, csokorban vagy virágkosárban elhelyezve. A minták azonossága nagyrészt a használt sablonok eredménye, de sok esetben a kézzel festés is tetten érhető (10–17. tányér).

Igen kedvelt volt a csokorábrázolás kosárban vagy vázában. Ami az eltéréseket, illetve a változatosságot jelenti, az elsősorban a tányérok peremén jelentkezik: míg öblükben a virágmotívum azonos, a perem díszítése, színei mások, mintegy teljesen új tárgyat hozva létre. Ezek közül néhányat érdemes közelebbről szemrevételeznünk (18–21. tányér).

A virágok mellett kevés a más témát ábrázoló znojmoi tányér: egy-két kakasmotívum, imádkozó angyal stb. gazdagítja a kínálatot, ám ezek jelenléte nem szignifikáns.

Ami a znojmoi gyár későbbi sorsát illeti: 1938-ban a német csapatok által annektált Cseh- és Morvaországban a gyárat a német hatóságok elkobozták, hadi termékek gyártására állították át. A II. világháborút követően ismét Csehszlovákiához visszakerült gyárakat a kommunista hatalom kártalanítás nélkül államosította (Kiss 2014b. 454.).

Altrohlaui

Bár Altrohlauból (ma *Stará Role*) csupán két tányérral rendelkezik a gyűjtemény, érdemes külön megemlítenünk e nyugat-csehországi, Karlsbad/Karlovy Vary közelében működött gyár tevékenységét, hiszen az I. világháború idején a császári udvart meg a szövetségeseket keménycseréptárgyakkal (tányérok, „ferencjósok” bögrék, sótartók és más, mai szóhasználattal „reklámeszközök” stb.) népszerűsítő gyártmányaik sokak által ismertek még manapság is.

A gyár alapítása *Benedikt Hassbacher* nevéhez és 1810-hez kötődik. További, hosszabb idejű működése a *Nowotny család*hoz kapcsolódik. Ez 1824-től egészen az 1880-as évekig tartott. Az ekkor bekövetkezett válság miatt csődközeli helyzetbe került vállalatot 1884-ben vásárolta fel *Moritz Zdekauer* prágai bankár, aki felfuttatta a termelést, és a gyár márkajegyébe is berakatta saját neve kezdőbetűit (*M és Z*). Bár Zdekauer 1909-ben átadta a jogokat egy német cégcsoportnak, az továbbra is megőrizte a védjegyet.⁴

Egyik tányérunk kiváló és ép példája ennek a minden igényt kielégítő, a háborút népszerűsítő törekvésnek: hófehér öblében I. Ferenc József császár és király, valamint II. Vilmos német császár mellképe szerepel nemzetük zászlai kíséretében, közöttük a német és az osztrák címer, fölöttük a koronás fekete sas, alóluk ágyúcsövek kandikálnak ki. Mindezen kompozíció alatt pirossal a háborúból már eltelt két esztendő jelző 1914/16 évszám. Az egész ábrát a tányér peremén nemzeti színünkkel, piros-fehér-zöld

15. kép

Az altrohlaui keménycserépgyár márkajegyé 1916-ban

Зображення 15

Маркування фаянсового заводу в м. Стара Роле у 1916 році

⁴ <https://www.kovels.com> – letöltés: 2019. II. 19.

szalaggal összefogott tölgylevélkoszorú övezi, és még ezen kívül elfér egy harsánylila peremlezáró sáv (22. tányér).

A másik tányér – bár kivitelezése és ábrái nem ennyire figyelemfelkeltőek – szintén remekmű. Lilás rózsák és kisebb virágok ismétlődnek a peremen, míg az öbölben kisebb virágcsokor pompázik (23. tányér).

Mindkét tányér hátulján a gyár márkajegye, az uralkodóház kétfejű sasa fején a császári koronával, amellet kétfelől az M és Z betű – a gyárat korábban birtokló Moritz Zdekauer nevének kezdőbetűi – láthatók, alatta a gyárnak helyet adó település, Altrohlau neve olvasható (15. kép).

Kravsko

Bár a Znaim/Znojmotól mintegy 10 km-re északra fekvő település kerámiagyára csupán egyetlen tányérral (147. tányér) van jelen a gyűjteményben, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen a 1823-as alapítása óta egészen a mai napig gyártanak itt kerámiát. Az üzem az azt alapító *M. Raufer* eladósodása miatt 1850-ben került a neki hitelező *Planck család* kezébe, amely egészen az 1906. évi elárverezésig birtokolta. XIX. századi márkajegyei között a KRAWSKA név (a település német neve) is használatban volt a VP (=Viktor Planck) illetve a BP (=Brüder Planck) mellett (KOUČKÁ 2016. 52.). Maga a gyűjteményben található tányér az 1918–1920 közötti időszakban készülhetett, hiszen a márkajegyen az országnév írásformája ennek az időszaknak a terméke (16. kép).

16. kép

A cseh-szlovákiai Kravsko keménycserépgyáranak márkajegye (1918–1920)

Зображення 16

Маркування фаянсового заводу в чехословацькому місті Кравско (1918–1920)

Hollóháza

A gyűjtemény legtöbb tányérja a hollóházi keménycserépgyárból származik, igaz, nem a gyár működésének folyamatos produktumaként, hanem a történelem kanyarjait követve egy közel két évtizedes időintervallum kihagyással. Ugyanis az e gyárban készült tányérok kb. 2/3-a a Monarchia fennállása és szétesése előtti időszakban készülvén került a területre, míg csaknem 1/3-uk Kárpátalja 1938-as Magyarországhoz visszatérése és újbóli elcsatolása közötti 5 év során talált itt vevőre.

Hollóháza a felső-magyarországi keménycserépgyártás egyik legtermékenyebb üzeme, amely mind a mai napig működik, igaz, jelenleg már csak porcelángyártással foglalkozik. Az eredetileg üveghutaként indult, majd 1831-től már keménycserépgyárként működő gróf Károlyi-tulajdon egymást váltó bérlői és működtetői közül az 1859-ben a hollóházi termelésbe előbb tisztviselőként, majd 1870-től bérlőtársként, illetve cégvezetőként bekapcsolódó *Istváni Ferenc* neve fűzhető az ungvári múzeumban található tányérok nagyobbik hányadához. Az Istváni 1902-ben bekövetkezett haláláig eltelt közel fél évszázad alatt futott fel az üzem termelése, jutottak el nagyobb mértékben termékei az Alföldre és Erdélybe, Miskolc, Kassa, Ungvár, Munkács piacaira (PÁLFI 2008. 33–34.).

A hosszú ideig a gyár felvirágoztatásán ügyködő, a telkibányai gyárral való egyesülést éppen csak nyélbe ütő cégvezető halála után *dr. Boleman István* selmecbányai orvos és *iffj. Istváni* ténykedése vitte tovább a gyárat, mégpedig oly sikerrel, hogy az akkortájt tönkrement miskolci és az 1907-ben bezárt telkibányai gyár hiányában a wilhelmsburgi mellett a hollóházi vált az „egyetlen

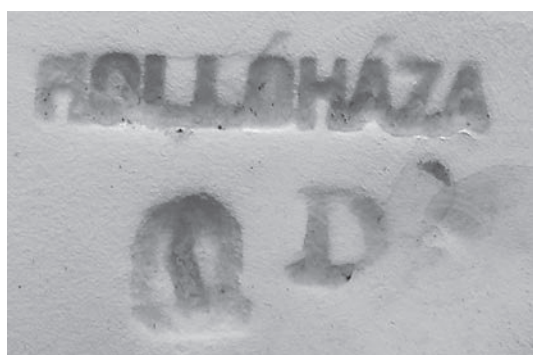
számottevő magyar” keménycserépgyárrá. A folyamatos termelés – bár csökkentett mennyiséggel – a háború közepette is fennmaradt, mégpedig egy új bérlő, *Fischer Emil* ténykedése eredményeként (PÁLFI 2008. 56–60.).

Az imént vázolt, Istványi jegyezte időszakban voltak a hollóházi tányérok legváltozatosabb tematikájúak, a körülmények, a gyártáshoz felhasznált alapanyagok minősége – tudvalévő volt, hogy az osztrák wilhelmsburgi gyár környéki agyag és kaolin jóval jobb minőségű volt, mint a Hollóháza környéki, és emiatt tisztább, fehérebb tányérok készülhettek náluk, mint Magyarország más gyáraiban – ellenére a vevők körében a legkedveltebbek.

A kezdeti időszak tányérfenékebe benyomott márkajegye a „HOLLÓHÁZA” településnév volt, a korai időszaktól kezdve egészen 1902-ig, Istványi haláláig. E jegyet a múzeum 43 tányérján találhatjuk meg. Bár a korábbi szakirodalom egyértelműen arról szól, hogy a kezdeti időszakban nem alkalmaztak gyári jegyet a termékeken (PÁLFI 2008. 34.), és ez a felirat csak Istványi belépése

után, 1870 körül tűnik fel a gyártmányokon, és a Katona-féle kerámiaösszefoglalóban is csak a „XIX. század második fele” időmeghatározás szerepel e jegy mellett (KATONA 1978. 251.), Kiss Gábor kutatásai azonban kimutatták, hogy e márkajegy már a gyár alapításának időpontjától használatban volt egészen az 1890 körüli évekig (KISS 2013. 248.) (17. kép).

Az e jeggyel megjelölt hollóházi tányérok zöme virágokat, virágcsokrokat ábrázol kosárban és anélkül, de találunk közöttük madaras, tyúkos-kakasos vagy vallási szimbolikájú darabokat is. Egy-két feliratos tányér azon ritka tárgya a gyűjteménynek, amelyek az ábrázolásukban is utalnak magyar (vagy magyaroknak szánt) eredetükre. Nem véletlen ez a témaábrázolás, hiszen Istványi kezdetben – kiszolgálva a vásárlói ízlést – szinte teljes egészében a magyaros tányérok gyártására állt át. E tányérok díszítése jórészt kézi munka, különösen amely ábrák azok öblébe kerültek. A peremek megfestése a többszörös ismétlés megkönnyítése érdekében történetelt sablonok felhasználásával vagy festékbe mártott

17. kép

A hollóházi keménycserépgyár márkajegye 1870–1902 között

Зображення 17

Маркування фаянсового заводу в м. Голлогаза у 1870–1902 роках

szivacsdarabok segítségével is. A peremszéleket legtöbbször színes vonalak zárják le, és e vonalak sok esetben a belső peremszéleken megismétlődnek – mintegy keretbe zárva a peremet, elkülönítve annak ábráját az öblben lévő, nagyobb méretű ábráktól (24–27. tányér).

A régebbi, a gyár kezdeti működéséhez köthető három olyan egyszerűbb kivitelezésű ábrával bíró, teljes egészében kézi festésű tányér tartozik a hollóháziak közé, melyek Kiss szerint a korábban márkajegy nélküli periódusnak tartott időszakban készülhettek (KISS 2013. 249–250.). Kettejük madarat ábrázol szivaccsal felvitt fák sziluettje előtt, a harmadik egyszerű virágokból összeállított kompozíciót, és a peremek „farkasfogas” díszítése is kék festékbe mártott szivacsnyomásos technikát mutat (28–30. tányér).

A századfordulót követő közel másfél évtizedben (az 1902–1915 közötti időszakban) gyártották azt a múzeumi gyűjteményben található további 63 tányért, amelyek ifjabb Istványi Ferenc igazgatóságának idejét reprezentálják. Ekkor használták azokat a masszába benyomott márkajegyeket, amelyek ábrájukban, majd feliratukban is utaltak Hollóházára, a termék magyar jellegére. Érdekes, hogy négyféle formában is megjelenik a „holló a házon” márkajegy, ám ezen bélyegzők alkalmazása – legalábbis ami a múzeum gyűjteményében fellelhető tányérok márkajegyeit illeti – esetinek tűnik. A legegyszerűbb jegy, a felirat nélküli házon ülő holló, 6 tányéron van jelen; az ugyanezt

ábrázoló, de a ház alatt „HUNGARIA” feliratot is hordozó jel 2 tányéron, az ezt az ábrát a holló fölött „HOLLÓHÁZA” településnévvel kiegészítő jegy 5 tányéron ismerhető fel. 50 db-bal a házon hollót ábrázoló, ám felül és alul félkörben a „Magyar Gyártmány!” feliratot viselő márkajegy viszi a prímet, ami a gyárnak egy intenzívebb kárpátaljai jelenlétét feltételező akciója eredményének tűnik (18. kép).

Ezen időszakban a hollóházi gyár által előállított tányérok színes világa dominálóvá vált, és a peremen alkalmazott díszítések egy része egyedivé, más gyárakétól elkülöníthetővé tette azokat (nem mindig sikerrel, de a törekvés megvolt a tervezőkben). Így az öbölben megjelenített három tulipán, három vörös rózsza vagy a más gyárak termékein is előszeretettel használt „vándormotívum” – a bordó rózsza, fölötté kék és lila virág zöld levelek között – változatos variációkat hozott az azokat megvásárolni szándékozók öröme. A peremen alkalmazott széles sávok (zöld, sárga, vörös, kék, többször ezek kombinációja), nem egyszer ezekbe különböző apróbb mintákat besűrűve, ezen időszak szívesen alkalmazott megoldása. A peremszínek sávjainak egyedi alkalmazása azt a célt szolgálta, hogy első ránézésre kitűnjön azok „hollóházi” eredete, ami – ha bevált – rögvest más gyárak figyelmét is felkeltette, és előszeretettel megismétlődött náluk is. Mivel ezen megoldások nem voltak levédve, hamar elterjedtek, elősegítve az egymás ötleteinek szinte gátlás nélküli „lenyúlását” a magasabb eladási szám elérése érdekében. A színes sávperemeken megjelenített minták ekkor szinte minden esetben kivágott sablonok segítségével készültek, ami megkönnyítette, meggyorsította azok elkészítését, egyszersmind szabályosabbá tette azokat, de a megnövekedett kereslet miatt használatuk elkerülhetetlennek látszott. Hátrányuk esztétikai értelemben jelentkezett, hiszen ezekkel eltűnt a kézi munka, a „*hand painted*” báj, az, hogy minden egyes termék egy-két ecsetvonásában legalább egyedi volt, különbözött a másiktól, és nem egy széria ugyanolyan kinézetű tagja volt csupán (31–38. tányér).

Nem hagyható ki az a néhány (pontosabban 7 db) tányér sem, amelyről azt feltételezzük, hogy szintén e gyár termékei ugyanebből az időből, de technikai okok miatt (az aljukon a leltári számot tartalmazó cédulával teljesen eltakart) márkajegyüket nem szemrevételezhettük. Ezek kivitelezési technikája, stílusuk, egyedi, csak e gyárra jellemző megoldásaik, a díszítések, az alkalmazott színek kombinációi meg a hollóházi gyár 1903-ban kiadott mintakönyve (PÁLFI 2008.143–157.) ábrái nagy valószínűséggel Hollóházához köthetik őket (39–45. tányér).

Az I. világháborút követően újraindult gyárnak talán a korábbi műszaki problémáknál is súlyosabb gondot jelentett a piaci helyzet megváltozása. Trianon után ugyanis a gyár hagyományos piacainak jelentős része a határokon túlra került: Kassa mellett Ungvár, Munkács, Nagyvárad és az akkorra már saját belső keménycserépgyárak nélkül maradt erdélyi piacok elvesztése érzékenyen érintette a gyárat (PÁLFI 2008. 62.). Bár a két világháború között termékei a megalakult Csehszlovákia piacairól eltűntek, ám a történelem adott még egy lehetőséget a nem egyszer nagy nehézségekkel, leállásokkal és újraindulásokkal küszködő üzemnek: az I. bécsi döntés következtében visszakerült dél-szlovákiai területek, majd a teljes Kárpátalja visszacsatolása ismét belföldivé tette az itteni kereskedelmet. Ezt igen jó érzékkal használta ki egy kassai kereskedő, *Szalmáry István*, aki

18. kép

A hollóházi keménycserépgyár márkajegyei
1902–1915 között

Зображення 18

Маркування фаянсового заводу
в м. Голлогаза у 1902–1915 роках

a megszállás után alig egy hónappal már elindította a gyengélkedő gyár kibérlésének folyamatát, és 1939. június 1-jétől 10 évre bérbe vette (PÁLFI 2008. 67.). Hatalmas elánnal látott hozzá a gyár fejlesztéséhez, gépeket szerzett be, az üzemet korszerűsítette, és kihasználva azt az előnyét, hogy a volt csehszlovák keménycserépgyárak „birtokon kívülre” szorultak, hatalmas mennyiségű keménycseréppel árasztotta el a közeli új felvidéki és észak-erdélyi piacot (is). A kereslet növekedése szükségessé tette, hogy esti tanfolyamokon képezzen újabb és újabb festőket a gyár számára (KISS 2014A. 301.). Bár nincs forrásunk arra, hogy ez a piacszerzés hogyan történt, a nem sokkal későbbi, a II. bécsi döntés eredményeként visszakerült Észak-Erdélyben a Herendi Porcelángyár által folytatott piacszerzési folyamatról készült tanulmány (SZŰTS 2013.) valószínűleg ugyanolyan piaci folyamatot és taktikát ír le, amelyet Szakmáry Kárpátalján megvalósított (a két háború között is magyar termékeket importáló helyi kereskedők felkeresése és meggyőzése, raktárak bérlése, ügynökök bevetése az ismét meghódítani kívánt területeken stb.). Az is gyakorlat lehetett a keménycseréptányérok piacra kerülése során, hogy – mint a herendi porcelánárúk esetében – a kassai, losonci, lévai, munkácsi és ungvári kereskedők maguk jelentkeztek a gyárnál portékaszerzés céljából (SZŰTS 2013. 193.).

Az újjászervezett gyár új márkajegyet vezetett be: egy körben szárnyaival ötágú koronát tartó holló (mely korona alsó sávján a „SZAKMÁRY” név olvasható) alatti félkörívű szalagon a „HOLLÓHÁZA” nevet tüntették fel. A pecsétként alkalmazott jegy fekete, zöld és kék színben látható a termékeken (19. kép). Az ebben az időszakban készült 67 ungvári tányér hátránya: a gyártmányok cserép és máz hőtágulási együtthatója nem azonos, és ez gyakran hajszáltrepedést és mázpattogzást eredményezett (KATONA 1978. 131.). Ez a használatot is befolyásoló hiba – a pókhálószerű repedéssorozat – sok műzeumi tányér felületét kívül-belül szinte teljesen behálózza, ami esztétikailag zavaró, nem beszélve arról a tényről, hogy a használat során a zsír behatolt e repedéseken a máz alá, eltávolíthatatlan szürke penészfoltokat eredményezve azokon.

19. kép

A hollóházi keménycserépgyár márkajegye 1939–1948 között

Зображення 19

Маркування фаянсового заводу в м. Голлогаза у 1939–1948 роках

Ez a hiba annak az állapotnak lehet a következménye, amelyet maga Szakmáry is elismert egy kérvényében: „A primitív berendezés, régimódi égetőkemencék miatt a hollóházi kőedénygyártmányok általában gyöngébb minőségűek az egész modernül berendezett és a hollóházainál ötszörte nagyobb kapacitású kispesti »GRANIT« kőedénygyár készítményeinél. Ezért a hollóházi kőedényárúk csak 5–15 %-kal alacsonyabb árban értékesíthetők.” (PÁLFI 2008. 70.) A gyors munka és a nagy mennyiségű előállítás során valószínűleg nem figyeltek eléggé a termékek minőségére, és az is feltéte-

lezhető, hogy az eladások idején, az 1940-es évek első felében még nem jelentkeztek oly mértékben ezek a hibák, hogy megakadályozták volna az árucikkek értékesítését.

A gyűjteményben lévő, e korból származó hollóházi tányérok egy része felelevenít néhány olyan régi tányérábrát, amelyek az I. világháború előtt egykor igen kedveltek voltak (kakas és tyúk „jó reggelt” felirattal, virágok kosarakban és szőlóban stb.), és a premen alkalmazott díszítések is követik a régi gyakorlatot. A teljes egészében sablonokkal kialakított ábrák között üditő színfoltként feltűnik egy-egy kézi festésű darab (piros rózsák piros kosárban zöld levelek között), ám ezek ritka kivételek (46–53. tányér).

Szakmáry a gyárában végrehajtott jelentős beruházásainak eredményeképpen 1964-ig érvényes szerződés hosszabbítást írt alá gróf Károlyi Istvánnal, és bár az üzem túlélte a háborút, az 1948-as államosítást nem kerülhette el. A volt igazgató-bérlő rövid idő múltán elhagyta az országot: Brazíliában telepedett le, és 1989-ben Sao Paulóban hunyt el (PÁLFI 2008. 75–77.).

Telkibánya

A múzeum gyűjteményében e gyár termékeit csupán 10 tányér képviseli, ami azért furcsa, mert az 1820-as évek végén a *herceg Bretzenheim* ötlete alapján alapított üzem (mely 1862-ig termékein a „REGÉTZ” vagy „REGÉCZ” benyomott jegyet hordta, utalva az uradalom központjára, bár maga mindvégig Telkibányán működött) az 1840-es években Kassán, Eperjesen és Ungváron is tartott lerakatot. A gyár termelése első időszakában árujának észak felé, Kassa környékén akart piacot szerezni, bár ez a kassai kőedénygyár „felségterülete” volt, amely azonban az időben éppen szüneteltette a termelést (KATONA 1986. 29–30.). Csak később fordult dél felé, Debrecen irányába, amely pedig az erdélyi kőedénygyarak – főként Batiz – vonzáskörzetébe tartozott, mégis jobb eladási lehetőségeket kínált, mint az imént említett nagyvárosok.

Tányérjainkon – egy kivételével – a „TELKIBÁNYA” benyomott márkajegy vagy azonosító jel található (20. kép). Katona Imre a településnév Times típusú és sima, álló betűs változatán kívül még egy harmadik márkajegyet is bemutat összefoglaló kerámiaötletében, ez pedig a „FIEDLER GY / TELKIBÁNYÁN”, két sorban elhelyezett szöveg (*Fiedler Gyula* 1860–1899 között volt a gyár bérlője, majd tulajdonosa). A kötetben látható márkajegyek használati ideje a szerző szerint 1866–1899 közötti (KATONA 1978. 258.).

Ami a különlegességet illeti, az az egy, az előbbiektől eltérő márkajegy, amelyen két sorban a „WITTICH / TELKIBÁNYA” állóbetűs szöveg olvasható (21. kép). *Wittich Gusztáv* volt a sorban az utolsó, aki 1899–1907 között bérelte a gyárat, irányította annak termelését az üzem bezárásáig. A márkajegyet eddig nem találtam meg egyetlen keménycseréppel foglalkozó szakirodalomban sem, így érthető az örömm, hogy a gyár Fiedler Gyula utáni működése során használt utolsó márkajegyet elsőként én publikálhatom.

E tányér ábrája merőben különbözik a többi telkibányai edényétől. A törött, majd összeragasztott tárgy díszítése egyszínű világoskék, öblében egyetlen leveles száron három, lefelé hajló fejtű virágot ábrázol, míg a két szélén csikkal határolt peremén körben virágok sora követi egymást (egy szintén telkibányai, ötágú gyertyatartót ábrázoló egyik tányérunk peremdíszje ugyanaz, mint a Wittich-féle jegyet tartalmazó fenti tányéré) (54. tányér).

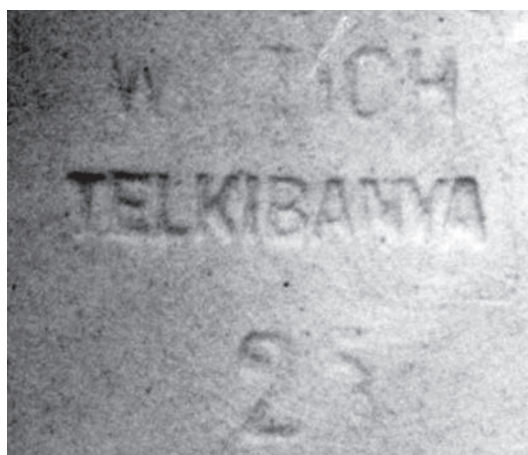

20. kép

A telkibányai keménycserépgyár márkajegye
1866–1899 között

Зображення 20

Маркування фаянсового заводу в м.
Телкібань у 1866–1899 роках

21. kép

A telkibányai keménycserépgyár márkajegye
1899–1907 között

Зображення 21

Маркування фаянсового заводу
в м. Телкібань 1899–1907 роках

A további telkibányai tányérok között mind virágos, mind vallási témájúak megtalálhatók. Közös ismérvük a részben kézi festés, a más keménycserépgyárak motívumaival való hasonlóság vagy azonosság (ez nem is csoda, hiszen a hollóházi és a telkibányai gyár azonos mintakönyvet használt, munkásaik vándoroltak egyikből a másikba, közösek voltak a tulajdonosaik, és a légvonalbeli távolságuk alig öt kilométer volt csupán) (55–57. tányér).

Apátfalva

Bár a gyár 1830-as években történt alapításáról eltér a kutatók véleménye, az biztos, hogy 1851-ig, a *Földvály testvérek* bérlői belépéséig huzamos ideig nem működött. Az ő színre lépésükkel kezdte meg eredményes tevékenységét az 1928-ig termelő üzem, és ezen idő alatt összesen nyolc bérlő adta nevét a tányérokba benyomott márkajegyekhez (CSIFFÁRY 1997. 20–25.). A többi magyar gyárhoz hasonlóan ez az üzem is megsínylette hagyományos piacának elvesztését. Míg a trianoni békekötés előtt mind a Felvidékre, mind Erdélybe jelentős árumennyiséget szállított, 1920 után át kellett ütemeznie piacait: üzlethelyiségei ekkortól csak a megmaradt ország keleti felében, Egerben, Budapesten, Miskolcon, Gyöngyösön és Mezőkövesden működtek (CSIFFÁRY 1997. 51.).

Az ungvári múzeum gyűjteményében nem sok – összesen 5 – keménycseréptányér lelhető fel e gyár termékei közül. Közülük kettő készítési ideje a XIX. század közepére tehető, mégpedig azok, amelyek benyomott márkajegyén az APATFALVA vagy APÁTFALVA névben az *A*, *Á* és *V* betűk jobb szára majdnem merőleges a betű talpára (22. kép), szemben azokkal a benyomott

22. kép

Az apátfalvi keménycserépgyár márkajegye a XIX. század 2. felében

Зображення 22

Маркування фаянсового заводу в м. Опатфолво у другій половині XIX ст.

APÁTFALVA feliratú tárgyakkal, ahol a fenékjegyén előforduló ugyanezen betűk szárai mindkét irányból egyformán összetartanak (KATONA 1972. 262.). E két tányér közül a 359/548 leltári számú öblének kézzel festett madara (galamb?) festékes szivaccsal nyomott zöld lombú fák előtti okker-zöld talajon áll, míg a perem két piros csík közötti felületén szintén szivaccsal felvitt kék oválisok követik egymást (59. tányér). A 395/575 leltári számú tárgyon mind az öblben, mind a peremen élénk színű, ún. „magyaros stílusú” virágcsokor, illetve virágok sorakoznak (60. tányér).

A további három tányér *Nagy Zsigmond és fia* bérleti ideje alatt, 1893–1905 között készült. Benyomott márkajegyük a két sorban masszába nyomott „APÁTFALVA / NAGY ZS. & F.” szöveget, fölötté római, alatta arab számokat

23. kép

Az apátfalvi keménycserépgyár márkajegye Nagy Zsigmond és Ferenc bérlősége idején (1893–1905)

Зображення 23

Маркування фаянсового заводу в м. Опатфолво у період орендарів Жігмонда та Феєрнца Ноєя (1893–1905)

tartalmaz (23. kép). E tányérok közül kettő szintén a magyaros stílus képviselője, míg a harmadik ritkább fajta, öblében férfinevet („Lajos”) tartalmaz. Az első teljes egészében kézi festéssel készült, a másik kettő ún. vegyes technikájú: a perem díszítése sablon segítségével létrejött egyenletes mintasor, míg az öböl virágábrái kézi alkotások (61–63. tányér).

Körmöcbánya

A mai Magyarország területén működött egykori keménycserépgyárak csaknem mindegyikéről születtek rövidebb-hosszabb tanulmányok, kismonográfiák, de a felső-magyarországi gyárak közül csak a körmöcbányairól készült a korai időszakból két tanulmány és egy alapos, képben gazdag, a gyár egész működési idejét bemutató feldolgozás a közelmúltban (SOLČÁNIOVÁ 2014.).

Az 1800-as sikertelen alapítás, az 1815-ös részvénytársasággá szerveződés után termelni kezdett gyár az első időszakban (egészen az 1850-es évekig) egyszerű, máz alatti kék, ún. bécsi szalag meg szőlőleveles díszítésű tárgyakat állított elő, és csak a század közepétől tért át a többszínű mintákra. A kezdeti évtizedek változó minőségű termékei csak az 1868-as év után váltak jobbra és minőségileg megbízhatóvá, miután a gyár *Kossuch János* birtokába került. Kossuch tulajdonosként 1885 körül korszerűsítette gyárának berendezéseit, és még a munkások továbbképzését is megszervezte (KATONA 1978. 102.).

Változó működtetői kör üzemeltetésében értünk el a XIX. század végétől az I. világháború végéig terjedő időszakhoz, amikor az általunk tárgyalt keménycseréptányérok készülhettek: 1895–97 között az *Örley János* vezette üzem valószínűleg igen intenzív piacpolitikát folytatva kezdett kárpátaljai hódításba, amit az ungvári múzeum tulajdonában lévő 36 tányér is bizonyít. Úgy tűnik, felvették a harcot a wilhelmsburgi osztrák gyárral, és a századfordulón, amikor a magyarországi köedénygyárak sorra szüntették be a működésüket, a körmöcbányai gyár még prosperált (KATONA 1978. 104.). Csehszlovákiához kerülése után folytatta exportorientált működését, melyet az 1945-ös államosítás szakasztott meg. Pár évi, egyre kisebb keresletre alapozott működése 1956-ban a gyár megszüntetésével zárult (SOLČÁNIOVÁ 2014. 157., 163.).

Tányérjaink egy kivételével egyetlen benyomott márkajegyet hordoznak magukon, mégpedig Körmöcbánya város címerét. Ez a jegy a XIX. század második felétől a Monarchia szétesését és az 1. Csehszlovák Köztársaság létrejöttét eredményező időig azonosította az itt készült termékeket. Ez egy benyomott félkerekű ábrázolást, fölötté egy „C” (*Cremnitz* = Körmöcbánya német neve) betűvel, alatta legtöbbször egy benyomott 4 vagy ritkábban 5 sorozatszám (24. kép). A jegy egyébként a csehszlovák időkben is megmaradt, kiegészítve a *Czechoslovakia* vagy a *Made in Czechoslovakia* bélyegzőnyomattal. Egyetlen tányérunkon (5841/1 977. ltsz.) szerepel félkör alakban a *Czechoslovakia* nevet tartalmazó, benyomott márkanév. Az ezt megelőző időszakban előbb KR, később KREMITZ, és csak ritkábban a város imént bemutatott címerét találhatjuk az itt készült edényeken. A település magyar nevének márkajegyként való feltüntetése a XIX. század közepétől feltűnik a KÖRMÖTZ,

24. kép

A körmöcbányai keménycserépgyár márkajegyei
1895–1918 között

Зображення 24

Маркування фаянсового заводу в м. Кремниця
у 1895–1918 роках

KÖRMÖCZ, majd az e tanulmány szerzője gyűjteményében is fellelhető KÖRMÖCZBÁNYA név is (SOLČÁNIOVÁ 2014. 156–157.).

Tányérjaink legnagyobb része virágszálat, kosaras vagy anélküli virágcsokrokat, madarakat ábrázol – nem mindig kifogástalan minőségben (utóbbi megjegyzés főként a sablonon keresztül festett peremdíszítéseket illeti). A tányérok többsége többedmagával van jelen a gyűjteményben, és nem egyen látszik, hogy készítésükkor felhasználták más magyar gyárak motívumait, megoldásait is. A tipikus „*körmöcbányai madármotívum*” fellelhető két tányérunkon, mely a többszínű, a testét fedő, dominálón sárga tollú, rózsas- és más virágok alkotta koszorúban leszálló kismadár képében nyilvánul meg (71. tányér).

A tányérok díszítésének legfőbb jellegzetessége, hogy ábráik túlnyomórészt sablonnal készültek, és nem csupán a peremük, hanem a tányérből mintái is (ritka kivételek azért akadnak, különösen amelyek a komplikáltabb, összetettebb rózsák kézi festését jelenti) (64–71. tányér).

Kispest

1922-ben, a magyarországi keménycserépgyárak nagy részének tönkremenetele után, a trianoni békeszerződés által megkisebbitett ország új alapítású gyára elsősorban tömegfogyasztásra szolgáló olcsó fajansztermékek előállítására jött létre *Porcellán-, Kőedény- és Kályhagyár Rt.* néven, több cég összeállásával. Próbaüzemét 1924-ban indította el. Mivel a külföldi olcsó porcelán és a hazai fogyasztók fajansztól való idegenkedése a termelést itthon veszteségesé tette, külpiaci tevékenysége főként Románia mellett a Balkánra irányult, így exportra az össztermék 40%-a jutott (KÁPOLNAI 1972. 27., 37–38.).

A Felvidék egy részének, Kárpátaljának és Észak-Erdélynek a visszatérte igazi eufóriaként érte a gyárat. Igaz, hogy az export a háborús események miatt erősen visszaszorult, a belföldi piac azonban érezhetően kiszélesedett. 1940-ben a belföldi áruforgalom 1939-hez képest 45%-kal emelkedett, miközben az export közel harmadával csökkent. Összességében a gyár forgalma 1940-ben több mint 20%-kal meghaladta az 1929. évet, és egyben az 1937. évi rekordot is. 1941-ben a forgalom további mintegy 30%-kal emelkedett (hogy ezt az utóbbi adatot a számok nyelvére lefordítsuk, tudni kell, hogy a termelést nem darabszámban mérték, hanem súlyban; eszerint a gyár 1941–42-ben 3500–3600 tonna készáru állított elő, amivel elérte teljesítőképessége felső határát!) (KÁPOLNAI 1972. 60.).

Az ungvári múzeum 14 Kispesten gyártott festett keménycseréptányérral rendelkezik. Ezek legnagyobb része virágokkal díszített, de vannak közöttük gyümölcsöket és szárnyasokat ábrázolókat is. A kispestiek mintegy felét kitevő darabjainak peremén és öblében a piros szín dominál: piros virágok, pipacsok, rózsák, kismadár, gyümölcsök élénk színű (ám a gyengébb minőségű kivitelük miatt eléggé lekopott) ábrái a perem teljes egészét kitöltő vagy csupán két szélesebb csíkot tartalmazó piros sávja meghatározza a termékek megjelenését, vonzza a szemlélők tekintetét. Vannak közöttük a korábbi korszakokra és más gyárak árucikkeire jellemző színes virágkompozíciók, valamint két, a többinél kisebb méretű, gyümölcsfaágról csüngő cseresznyefürtöket ábrázoló díszítés is (72–79. tányér).

A kispesti gyár korszakunkban alkalmazott márkajegyei közül a domináns a gyár nevét kezdőbetűivel jelölő, háromszög alakú, többségében zöld pecséttel nyomott jegy, alatta a már kezdetől használt rövidebb, ismert névvel, a „GRANIT”-tal. A jegy alatti fekvő oválisban rendszerint szerepel a „MADE IN HUNGARY” felirat, amely intenzív exporttevékenységre utal (25. kép 1.).

A másik, jóval kisebb számban előforduló jegy (a gyűjteményben csak egyetlen tányéron, az 548/683 leltári számmal szereplő, magyaros díszítésű edényen) egy körben ábrázolt szimbolikus virág levelekkel, fölötté a „KISPEST” felirattal. Természetesen ez alatt is látható az oválisba

írt „MADE IN HUNGARY” szöveg, de ez még alább kiegészül a „HAND PAINTED” angol nyelvű pontosító információval. A kispesti gyártmányokon rendszerint feltüntették a tárgy katalógusbeli termékszámát is (25. kép 2.).

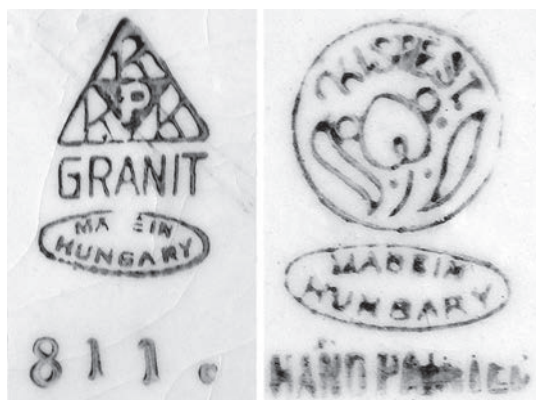
A gyűjtemény Monarchián kívül készült tányérai

Átvizsgálván az ungvári gyűjteményt, abban 5 olyan tányért találtunk, amelyek hajdan *Lengyelországban* készültek. Területünkre kerülésük valószínűleg a zsidó lakosság XIX. századi délre vándorlásával függhet össze, illetve a fentebb már említett vándorkereskedők közreműködése révén. Ismerve Lengyelország határainak ismételt átrendeződéseit, ezen belül amikor a terület éppen az Orosz Birodalom részét képezte, az ott lakók nehezzé vált helyzetét, ami miatt Galicián keresztül egyre nagyobb számban kezdtek áttelepülni a Kárpát-medencébe, nem elképzelhetetlen ez a magyarázat. Feltételezésünket megerősíti, hogy az egykor a Monarchia városai közé tartozó Lemberg/Lvov/Lviv szabadtéri múzeuma is rendelkezik efféle tányérokkal. Az, hogy a lembergi múzeumban ezeken kívül előfordulnak osztrák, cseh és magyar gyártású keménycseréptányérok (még a II. világháború alatt készült Szakmáry-féle hollóházi termékek is), mutatja, hogy egykor a Monarchián belül azok forgalma egységes és kiterjedt volt (BORENYKO 2016. 77–79.).

Az említett 5 tányér közül három a Varsótól mintegy 170 km-re északnyugatra, a Visztula mellett fekvő *Włocławekben* készült, mégpedig három időszakban, amit az eltérő márkajegyek tanúsítanak (80–82. tányér). A negyedik tányér a szintén Visztula-parti, Varsótól 40 km-rel északnyugatra található *Nowy Dwór* (ma Nowy Dwór Mazowiecki) település keménycserépgyárának terméke (83. tányér), míg az ötödik a Varsói Vajdaságbeli *Pruszków* gyárának terméke. Ekkori tulajdonosa (*Stanislaw Ehrenreich*) nevének kezdőbetűi szerepelnek a márkajegyben (85. tányér).

Włocławekben az első három gyár 1873-ban nyílt meg *Włocławska Fabryk Fajanska* néven (a hozzá való területet 1650 rubelért vásárolta meg a *Kuhfeld Zygmunt* főreszvényesből, Dawid Czamański, Izidor Szejrer és Bernard Boas részvényesekből álló társaság). 1874-ben Kuhfeld és Ludwik Cohn váltak a gyár egyedüli tulajdonosaivá, és rendkívül dinamikus fejlesztésbe kezdtek. 1882-ben *Józef Teichfeld* és *Ludwik Asterblum* vette meg az előző két évben tüzesetek miatt nagyrészt megsemmisült üzemet, s az újjáépítés után *Fabryka Fajansu Teichfeld és Asterblum* néven működtek tovább. 1918-ban újabb tulajdonosváltás zajlik le: Teichfeld eladja hat kereskedő cégnek, és ekkortól a neve *Włocławskie Zakłady Przemyslove* lett. Az I. világháború után elvesztették addigi orosz piacaikat, és emiatt újabbak megszerzése vált szükségesszerűvé.⁵

Nowy Dwór fajansz- és porcelángyárát 1873 körül alapította *August Kruger*, majd tőle *Michal Molczanow* vette át a tulajdonjogot. 1899-től az új tulajdonos *Abram Winogradow* lett (1932-ben, 70 éves korában hunyt el), őt pedig fia, *Dawid* követte. A családi nevet a gyár elnevezésében megőrző üzem (*Fabryka Fajansu i Porcelany Winogradow*) a gyártáshoz felhasznált nyersanyagot a közeli Wołymból szerezte be. Az üzem a II. világháború során, 1938-ban megsemmisült.⁶ *Pruszków* gyárát

25. kép

A kispesti keménycserépgyár márkajegyei
1924–1950 között

Зображення 25

Маркування фаянсового заводу в м. Кішпешт
у 1924–1950 роках

⁵ http://test.budizol.beep.pl/teichfeld_asterblum.html – letöltés 2019. II. 19.

⁶ www.fotopolska.eu/Nowy_Dwor_Mazowiwecki/b92023/Fabryka_Fajansu_i_Porcelany_Winogradow.html – letöltés 2019. II. 19.

26. kép

A lengyelországi Włocławek keménycserépgyárainak márkajegyei 1891–1939 között (GRADZIELA 1983. 56., 49.)

Зображення 26

Маркування фаянсового заводу в польському місті Влоцлавек у 1873–1918 роках (GRADZIELA 1983. 56., 49.)

színvilága erőteljes, a bordó, zöld, kék, barna sötétebb árnyalatai dominálnak. Valamennyi tányér virágokat ábrázol, ábrájuk egy kivételével a tányérből ki húzódik a peremre. Az egyik włocławeki tányér peremét sötétzöld és sötétbarna sáv teszi erőteljessé, míg a nowy dwóri tányér öblében fellelhető, világosbarna virágmotívumot vékony kör emeli ki, és ugyanilyen vékony csík zárja le a külső peremszél is.

Az első két włocławeki tányér a márkajegyük szerint a Czamansky és társai által irányított gyárban készülhetett, hiszen a *Czamansky* név szerepel rajtuk (26. kép 1–2.). Az általam készített táblázatban WL01-es besorolást nyert márkajegyét a gyár 1891–1923 között használhatta a rajta lévő nagybetűs mozaikszó szerint, amely a gyár nevének kezdőbetűiből állt össze, míg a WL02 besorolásún a korábbi, még az „új” jelző nélküli névváltozat betűjele fedezhető fel. A harmadik itt gyártott edényen található *T&A* betűk az 1882-ben tulajdonossá vált *Teichfeld* és *Asterblum* nevének kezdőbetűi, és a tányér gyártási ideje 1918–1939 közötti időszakra tehető (26. kép 3.). A nowy dwóri tányér márkajegye *Winogradow* nevét is tartalmazza, ami 1899 utáni időre teszi annak gyártását (27. kép). A Pruszkóvban gyártott tányér a márkajegye szerint az 1920-as években készült (28. kép).

27. kép

A lengyelországi Nowy Dwór keménycserépgyáranak márkajegye a XIX. század végén

Зображення 27

Маркування фаянсового заводу в польському місті Новий-Двір-Мазовецький наприкінці XIX ст.

28. kép

A lengyelországi pruszkóvi keménycserépgyár márkajegye az 1920-as évekből

Зображення 28

Маркування фаянсового заводу в польському місті Прущков (р. 1920)

1872-ben alapította a *Jakob Teichfeld–Ludwig Asterblum* kettős, akiktől azt 1922-ben *Stanislaw Ehrenreich* megvásárolta. A ma is működő üzemben 1956-ig keménycserepeket, azóta félporcelán termékeket állítanak elő (GRADZIELA 1983. 35., 81.).

Két azonos darab, *Angliában* készített, apró szemű hálóhoz hasonlóan repedezett mázú keménycserép(fajansz) tányér is felbukkan a gyűjteményben (84. tányér). Kék, aprólékos díszített-ségű megjelenése teljességgel porcelán hatást kelt, ám ez csupán a küllemére és nem az anyagára vonatkozó látszat.

A lengyel gyártmányú tányérok

29. kép

Az angliai cobridge-i keménycserépgyár márkajegye 1898–1913 között

Зображення 29

Маркування фаянсового заводу в англійському місті Кобридж у 1898–1913 роках

Az angliai Stoke-on-Trent település részét képező *Cobridge*-ben 1890-ben alapított „*Furnival Ltd.*” nevű fajanszmanufaktúra gyártotta azt a két terméket, melynek a márkajegyben is feltüntetett „*Cluny*” elnevezésű mintája valószínűleg a francia Cluny városáról kapta a nevét. A rajtuk található márkajegy 1898–1913 között használták (29. kép). A cég egészen 1968-ig készítette kerámiáit.⁷

Ismeretlen gyártási helyű keménycseréptányérok

Bármennyire is szeretnénk, mégsem sikerült az ungvári múzeum valamennyi keménycseréptányérját gyártási helyhez kötni, hiszen az üzemek nem minden esetben tüntették fel márkajegyüket (két esetben olyan márkajegyűt tartalmazó tányérról találtunk, melyeken a jegyek töredékes volta miatt azokat nem tudtuk azonosítani, így ezeket is a fenti kategóriába soroltuk). Az alábbiakban a 25 márkajegy nélküli tárgy közül mutatunk be néhányat, melyeket ábrája, kivitelezése vagy valamilyen érdekes szempont miatt arra érdemesnek tartunk. E 12 tányér esetében csupán sejtéseink vannak a készítési idejükről, esetleg helyéről (talán nem Monarchiabeli gyárakról), de a belföldi gyárakban történt munkásfluktuáció, -csere, az azonos mintakönyvekből való tárgydíszítések, technikai megoldások mind-mind rejtélyek, amelyek alapján csak bizonytalan találgatásokba bonyolódhatnánk. Így inkább anonim készítési helyüként tartjuk nyilván ezeket, és ha más kollekciókban felleljük – vagy mások felismerik – némelyiket, az már nyereség, és általuk tovább pontosíthatjuk gyűjteményünk anyagára vonatkozó adatainkat (86–96. tányér).

Fehérmázás tányérok

Bár a szakirodalom mindez ideig nemigen foglalkozott a keménycseréptányérok fehérmázás, díszítetlen változataival, érdemes megvizsgálnunk azokat is, hiszen a paraszti használatban

30. kép

Fehérmázás keménycserepek márkajegyei Csehszlovákiából 1918–1938 között

Зображення 30

Маркування білого глазурованого фаянсу з Чехословаччини у 1918–1938 роках

⁷ furnivals-pottery.weebly.com/cluny.html – letöltés 2019. II. 19.

már a két világháború között egyre elterjedtebbé váltak. Hasznuk abban volt, hogy egyszerű, puritán megjelenésük, szinte csak gépi úton történő előállításuk nagyban csökkentette előállítási, és egyben eladási árakat a nagyobb élőmunka-szükségletet kívánó festett tányérok költségéhez képest. Nem a tányérok küllemét akarjuk bemutatni (ezekben nem nagy a változatosság, csupán peremük sima vagy hullámos volta, illetve a rajtuk megjelenő plasztikus díszítések milyensége miatt lehet inkább megkülönböztetni őket egymástól), hanem az aljukon szereplő pecsételt márkajegyek különbözősége miatt érdemes foglalkoznunk velük.

A gyűjtemény 19 fehérmázás tányérjának nagy része Csehszlovákiában készült. Többségük gyártási helyét eddig nem sikerült kiderítenünk (30. kép), de közülük a *Chodauban* (ma Chodov Csehországban) 1792-ben alapított, Haas által 1836-ban megvásárolt porcelángyár „*Haas és Čížek*” név alatt futó termékeként begyűjtött darabot,⁸ egy znojmoi tányért és a kispesti gyár hagyományos, más stílusú termékein is alkalmazott jegyét sikerült helyhez kötve azonosítanunk. Ezen példák támasztják alá, hogy a nagyobb gyárak igyekeztek kiterjeszteni megvásárolható termékeik körét, és a tömegárúként történő előállítással a hagyományos fehérmázás termékekkel a háztartásokat jó minőségű, készletként és darabonként is megvásárolható edényekkel látták el.

A gyűjtemény tányérjainak díszítményei

Keményseréptányérjaink igen változatos ábrákat tartalmaznak. Érdekes, hogy a gyűjtemény ilyen típusú edényeinek zöme többszínű, dús növényábrázolásokkal gazdagon díszített, és a más motívumokat is magukon hordozók öble és pereme is bővelkedik színes mintákban, és viszonylag kevés az egyszerű, bármely gyárban előállított, kevés és kisméretű öbl- és peremdíszes darab. Ennek oka vagy az, hogy a felhasználók inkább a díszesebb, szebb, mozgalmasabb tányérokat részesítették előnyben vásárláskor, vagy előfordulhat az, hogy a múzeumi munkatársak inkább az ilyenek begyűjtését tekintették fontosabbnak, míg az egyszerűbbek nem kerültek be a gyűjteménybe.

A tányérok könnyebb összehasonlítása érdekében az ábrákat kategóriákba soroltuk. A más szakirodalomban is használt főbb csoportok a következők:

1. növények
 - virágok
 - szálas virágok, virágcsokrok
 - kosaras, illetve vázás virágcsokrok
 - gyümölcsök
2. állatok
3. alakos ábrázolások
4. feliratokat tartalmazók
5. vallási témájúak

A tányérok csoportba sorolása elsősorban az öblükben látható minta alapján történt, a peremen megjelenő ábrák másodlagos szempontot jelentenek. Ezen elveknek megfelelően kihagytuk a vizsgálatból a fehérmázás termékeket, bár azok nagy részén is fellelhetők valamiféle minták, de azok nem festett, hanem plasztikus, kidomborodó, a tányér előállításának során a prés gép által nyomottak. A festett tányérok mintái festőmunkások manuális tevékenysége során kerültek a tányérok felületére: itt csak ezeket elemezzük. Ezek után nézzük a csoportokat!

⁸ <http://www.steinmarks.co.uk/pages/pv.asp?p=stein98> – letöltés 2019. II. 19.

1. Növények

Tányérjaink öblét 339 esetben virágokkal díszítették, ami igencsak bizonyítja e témának a vásárlók közti kedveltségét. Közülük 261 *vágott virágot* ábrázol szőlóban vagy más színű virágokkal csokorban, míg 73 *kosárban elhelyezett virágkompozíciót*, 5 *vázába rakott virágcsokrot* jelenít meg.

A virágos motívumok kedveltsége és elterjedtsége miatt valamennyi gyár törekedett az ilyen irányú igények kielégítésére, bár az ún. „magyaros motívumok” megjelenése a tányérok nem is magyar, hanem osztrák gyáraktól indult ki, azután a magyar üzemek átvették. A „bécsi rózsá” térhódítása a bordó vagy piros, telt szirmú virágfejeket hozta közel a vásárlókhoz, és nem véletlen, hogy a virágos tányérok megalkotásához zömmel rózsafejeket festettek fő kompozíciós elemként. Ezeket körítették többnyire más színű, de kisebb méretű virágokkal (szegfűkkel, tulipánokkal stb.). Nem ritkák a gabonakalászokkal bővített kompozíciók sem (97–105. tányér). A tányérok peremén megjelenő, a hely jellegéből adódóan kisebb felületre festhető virágmotívumok vagy megismétlik az öböl közepén látható növényt, vagy teljesen más, attól elütő virágokat ábrázolnak. Ha a virágok kisebb méretűek, a peremen 3 vagy 4 ismétlődik belőlük, ha füzérbe foglalják, akkor koszorúszerűen fogják körbe a tányér öblét. A peremre kerülő virágok már korai időktől nem csupán kézi festéssel, hanem sablonnal is készültek. A festőknek csak arra kellett vigyázni, hogy a peremre helyezett sablonok jól illeszkedjenek egymáshoz, ne maradjon közöttük eltérő méretű hézag. A hibás megoldások többnyire akkor következtek be, ha nagy volt a piac nyomása a minél több tányér előállítására. Így a minőség ellenőrei nem tudták kellő figyelemmel kísérni a kibocsátott tárgyakat, emiatt azoknál több hiba fordulhatott elő. Ilyen „elfestéseket” többnyire a hollóházi, Szakmáry-féle időkből származó és a körmöcbányai századfordulás tányérokra láthatunk.

A kosárban ábrázolt virágkompozíció is igen kedvelt volt, így nem meglepő, hogy másodikként ezeket mutatjuk be. Okker, piros, bordó, zöld, barna kosarak sorakoznak a tányérok öblében fonott füllel vagy anélkül. Közös tulajdonságuk, hogy belőlük színes virágok sokasága burjánzik ki. Jellemző e tányérokra, hogy míg az öblükben látható virágok nagy része – különösen a nagyobb méretű és sok színnel kivitelezettek esetében – kézi festésű, addig a perem, illetve az azon feltűnő virágok többnyire sablonnal készültek. Az egyetlen olyan tányér, melyen vázában lévő csokrot ábrázoltak, tulajdonképpen egyetlen znojmoi típus ötféle színű variációja (106–113. tányér).

Gyümölcsök vagy más mezőgazdasági növények fő motívumként csak 7 tányéron lelhetők fel. Közülük kettő feltehetően wilhelmsburgi (e gyárban egyébként igen kedvelték a gyümölcsmotívumokat), három kispesti, egy hollóházi és egy ismeretlen készítési helyről származó darab. Különböző kerti gyümölcsfák, bokrok termése (alma, körte, ribizli, szőlő) jelenik meg egy részükön. Egy tányéron egy *kéve learatott gabona* tűnik fel az azt összefogó szalmakötélbe szúrt *sarlóval* együtt (75., 114–117. tányér).

2. Állatok

A virágokon kívül az állatok, közülük is a háziállatok a másik igen kedvelt motívum. Nem is csoda, ha a vásárlók a körülöttük lévő, minden nap látott lények képét választották házuk díszítésére, hiszen az ismert, megszokott világ leképezése dísz tárgyakon, megjelenése az élettérben, nyugalmat, biztonságot ad.

A *madárábrázolások* a legkedveltebbek: számtalan színes kismadár hol egyedül, hol párosan üldögél egy rózsaszálon vagy virágos ágon, mely jelenet a szerelmi költészet állandó alanyaként jelen van a mindennapi életben (29. tányér). Nem maradhatnak ki a páros élet állati szereplői sem: a kicsiny házika előtti ligetben békésen kapirgáló *kakas és tyúk* szerepeltetése a szemünkbe ötlő képeken saját életünk lenyomatának is tűnhet (25., 28. tányér). Hát még ha a kakas a tányéron lévő felirat

szerint „jóreggelt”-tel köszönti éppen előtte kapirgáló párját! Kell ennél szebb életkép? Nem csoda, hogy az ilyen jelenetek majd’ mindegyik jelen lévő keménycserépgyár tervezőinek képzeletét megragadták, és egymást túllicitálva ontották, variálták és újítták fel a háziállat-életképeket Hollóházától Wilhelmsburgon keresztül Körnöcbányaig. Valószínűleg az állandóan megújuló, e téma iránti kereslet ösztönözte a hollóházi gyár döntéshozóit arra, hogy időről-időre elővegyék a jelenetet, és valamiképpen a korhoz igazítva négy variánst hozzanak létre a XIX. század közepétől az 1940-es évekig. A „jóreggelt”-es téma örök, hiszen Hollóházán mind a XX. század elején, mind a Szakmáry-korszakban elővették, sőt a jelenet megragadta a körnöcbányaiak fantáziáját is a XIX–XX. század fordulóján, de utóbbiaknál lemaradt róla a hollóháziak üdvözlő mondata (talán csak nem azért, hogy a plágiumot elkerüljék?!) (118–127. tányér).

Nem csak a békés egymással élést propagálták ezek a képek, hanem a ház (illetve a baromfiudvar) urának fenségét is. A szülő *kakasos ábrázolások* állatainak peckes testtartásából tökéletesen kitűnik, hogy „ki az úr a háznál” (128–131. tányér).

Több más madár is előfordul a tányérábrázolásokon, melyek azonban összehasonlíthatatlannul ritkábbak, mint a fentebb emlegetett háziszárnyasok. Két más tányért mutatunk be a különlegesebb fajtából: mindkettő wilhelmsburgi gyártmány. Az egyik egy egzotikus madarat, egy tarka virágos ágon ülő pompás tollú *papagájt* ábrázol (132. tányér). A másik élőlény egy kitárt szárnyú *lepke*, szintén virágzó növények között. Utóbbi peremdíszítése is a gyár kedvelt motívumait hordozza: az apró kék virágokat tekergőző tüskés ág köti össze, mely ágforma más, a szerző saját gyűjteményében lévő wilhelmsburgi tányérokban ugyancsak fellelhető (133. tányér).

3. Alakokat ábrázoló tányérok

E tányérok esetében – más közgyűjteményekkel ellentétben – szűkösek a lehetőségeink, mivel csupán 4 darabot mutathatunk be, közülük 3 a képzeletbeli lények kategóriájába tartozó *szárnyas angyalokat* ábrázol. Az I. világháborús császárokat ábrázoló darabunkat bővebben bemutattuk az altrohlaui gyár taglalásakor (22. tányér), itt egy másik – szintén emberalakokat ábrázoló képre – az egyik wilhelmsburgi tányér díszítésére térünk ki. Ezen két kék uniformisba öltözött *térdelő katoná* lóállásba helyezkedik egy ligetben álló fészület előtt (134. tányér). Két további tányérunkon – egyikük hollóházi, másikuk wilhelmsburgi készítmény – két-két angyal térdel egy fészület előtt, kezét imára kulcsolva. Az egész jelenetet virágkoszorú teszi ünnepélyesebbé (135–136. tányér).

4. Feliratokat (is) tartalmazó keménycseréptányérok

A gyűjtemény viszonylag kevés (12 db) feliratos tányért tartalmaz, azok is kivétel nélkül a XIX–XX. század fordulóján vagy nem sokkal az után készült magyar szövegűek. Az, hogy a később gyártott tányérokban nincs magyar felirat, talán azzal magyarázható, hogy a két világháború közötti időszakban a terület már nem tartozott Magyarországhoz, és az erre a piacra tányérokot előállító csehszlovákiai gyárak sem az itteni magyarok kívánságára dolgoztak. Bár egyetlen kivétel azért van: az egyik tányérunkon szereplő név „*Joska*” alakban olvasható, ami tekinthető névelírásnak is, hiszen az ausztriai Wilhelmsburgban gyártották (141. tányér). Hogy mégsem erről lehet szó, azt azzal magyarázhatjuk, hogy az osztrákok a piaci kívánalmakat szem előtt tartva, saját érdekükben igyekeztek a vevőket kiszolgálni úgy is, hogy saját nyelvüket használva szólították meg őket (azért megjegyezzük, hogy a peremdíszítésben háromszor megismételnek egy magyar nemzeti színű, piros-fehér-zöld bokrétát!). Így került Magyarországra számtalan magyar feliratos wilhelmsburgi tányér. Valószínűsíthető, hogy a „*Joska*” feliratot egy ruszin vevőnek szánták az általuk lakott Monarchiabeli kárpátaljai területen, míg ugyancsak ők az „*Irénke jó leány*”-nyal a magyaroknak kedveztek – még a XIX. század végén (4. tányér). A másik három, „*Borcsa*”, „*Terike*” és „*Lajos*”

keresztnevet jelölő feliratos tányér Hollóházán készült (43., 63., 140. tányér). Hazafias jellegű az ugyancsak hollóházi eredetű „*Éljen Kossuth*” felkiáltás (142. tányér), a „*Ki Istenben biziK Nem családKoziK*” felirat pedig (eléggé sajátos helyesírás szerint felfestve) a vallásosoknak tartalmaz követendő iránymutatást (143. tányér). A legegyszerűbb felirat – a rövid „*Emlék*” – négy különböző megformálású tárgyon szerepel, és legáltalánosabb szövegével bármely helyszínre és eseményre való emlékezésre alkalmas volt (27., 137–139. tányér).

5. Vallási témák megjelenése a tányérokon

E téma igen közel állt a vallásos emberekhez, és vallásukhoz, az egyházhoz való kötődésüket oly módon is igyekeztek kifejezni, hogy e témákat ábrázoló színes tányérok akasztottak a falra (legalábbis a katolikus vallást követők). Az ábrázolt témák nem igen változatosak: hiszen a feszületen és a többágú gyertyatartón kívül más vallásos jelkép nem szerepel rajtuk (a feszület előtt imádkozó angyalokról az alakos ábrázolások között már megemlékeztünk – 135–136. tányér).

A 15 tányér közül 7 virágkoszorúval övezett *keresztet* jelenít meg a tányér öble közepén (58., 144., 145. tányér). Közülük 2 telkibányai, 5 hollóházi gyártmány. A valamennyi szarán égő gyertyát hordó *gyertyatartók* 8 tányéron láthatók. Közülük 2 Telkibányán, 5 Hollóházán, 1 Wilhelmsburgban készült. Érdekes, hogy egy kivételével *ötágú gyertyatartót* ábrázolnak (8., 26., 55., 146. tányér). A kivételen *háromágú gyertyatartó* látható, és ennek még az is különössége, hogy a tányér a használata során eltörött, de annyira becsben tartották, hogy megdrótoztatták, és a továbbiakban így szolgálta tulajdonosát (39. tányér).

Összegzés

Kutatásunk folytatását és tanulmányunk elkészítését az a gondolat inspirálta, hogy egy olyan muzeális gyűjteményben, amely a történelem szeszélyei folytán a XIX. század közepétől közel egy évszázadon keresztül több állam fennhatósága alá tartozó területről összegyűjtött műtárgyállománnyal rendelkezik, tetten érhető-e ez a politikai-gazdasági változássorozat? Nevesül arról van szó, hogy a jelenleg Ukrajnához tartozó kárpátaljai Ungvár szabadtéri néprajzi múzeumában található keménycseréptányérok készítési helye „leképezi-e” ezt a folyamatot, és felfedezhető-e benne a különböző államokhoz tartozás lenyomata? Izgalmas maga az a tény is, hogy kezdetben az Osztrák-Magyar Monarchián belüli Magyarország részét képező terület az I. világháborút követően megalakult Csehszlovákia része lett, majd a II. világháború kezdetétől annak végéig ismét Magyarországhoz csatolták, és végül egy év szovjet hadsereg általi megszállása után a Csehszlovákiával kötött egyezmény révén de facto is a Szovjetunió részévé vált. A munka röviden felvázolja azokat a történeti eseményeket, melyek az általunk addig hipotézisként kezelt feltételezést világossá teszik.

Vizsgálatunk tárgyát az a közel félezer (pontosabban 447 db), túlnyomó többségében festett keménycseréptányér képezte, amelyek a múzeum raktárában, illetve lakóépületeinek kiállításában találhatóak. A feldolgozásuk során főként a készítési helyükre utaló márkajegyeket vettem szemügyre, külön kutatva az azokat előállító keménycserépgyárak tárgyalt periódusra vonatkozó történetét, és ezek után tértem ki a rajtuk ábrázolt motívumok részletes elemzésére és bemutatására.

A tányérok feldolgozása során ténnyé vált az a feltételezett állapot, hogy a keménycserepek közel 2/3-a Csehszlovákia 1918 őszi megalakulása előtt Magyarország és a Monarchia keménycserépgyáraiban készült. Különböző módszerek segítségével (a gyárak saját kereskedői, illetve közvetítőkereskedők révén) jutott el a kárpátaljai felhasználókhöz. Wilhelmsburg, Altrohla, Znaim gyárjai a Monarchia Ausztriai Birodalombeli részéről, Hollóháza, Körmöcbánya, Telkibánya, Apátfalva üzemei Magyarországról próbálták termékeikkel ellátni e piacot.

Az új állam létrejötte elvágta a korábbi piacokat egykori magyarországi és ausztriai gyáraiktól, ám a Monarchiabeli Wilhelmsburg keménycserépgyárát a cseh- és morvaországi üzemeivel együtt birtokló Lichtenstern fivérek utóbbi két helyen (Znaim/Znojmo-ban és Teplitz/Teplícében) továbbra is birtokon belül maradtak, és most már Csehszlovákiában állították elő korábban ugyanott termelt edényeiket. Így szinte vetélytárs nélkül maradván – a magyarországi gyárak itteni piacon való jelenlétét a történelem által „lerázva” – jó minőségű, színes, változatos tematikájú díszítésekkel kiegészített tányérjaikkal eláraszthatták a területet.

Jött az 1930-as évek vége, amikor a felbomló Csehszlovákia elvesztette előbb csehországi területei nagy részét, majd Magyarország az I. bécsi döntés révén megkapta a dél-szlovákiai részeket, és nem sokkal ezután elfoglalta a még maradék kárpátaljai területeket. Ennek az egyezmény-sorozatnak, illetve hadicselekményeknek a következménye, hogy az addig piaci egyeduralmat gyakorló csehországi gyárak (főként Znojmoról beszélhetünk) megszűntek, illetve kiszorultak az immár külföldre vált területről, ahol ismét megjelentek a még működő magyarországi keménycserépgyárak termékei. Közülük főként a hollóházi üzem szállított sok tányért Kárpátaljára, míg a másik, a kispesti gyár kisebb mértékben ugyan, de igyekezett betörni az újra belföldivé vált piaci területekre. E két utóbbi gyár 81 darab ez időszakban készített tányérja – bár jelentős mennyiséget képvisel az egész gyűjteményben – a díszes keménycserép használat „hattyúdalát” jelentette, hiszen az ezt követő időszak politikai berendezkedése, a szovjet korszak teljesen eltérő ideológiája nem kedvezett az ilyen típusú esztétikai jelenségeknek.

Elemzésünk külön foglalkozik a tányérokra lévő márkajegyekkel, azok alapján igyekezvén megállapítani a termékek gyártási helyét és idejét, és közzéteszi azok ábráját. Külön öröm, hogy egy eddig a szakirodalom által nem közölt telkibányai márkajegyvet fedeztünk fel, amely a gyár bezárását közvetlenül megelőző idő (1899–1907) jegyeként kerülhet fel a listára.

A tányérok díszítésére használt ábrák vizsgálata során kiderült, hogy azok nagy része növényeket ábrázol, közülük főként szál- és kosaras virágokat (összesen 339 db). Legmeghatározóbb valamennyi gyár termékén a rózsábrázolás. Gyümölcsöket csupán 7 tányér jelenít meg. Állatokat is nagy számban láthatunk tányérjainkon, ezek szinte kivétel nélkül madarakat ábrázolnak. Közülük a népdalokban is kedvelt színes kismadarak képe jelenik meg legtöbbször, egyedül vagy párosan üldögélve a színes virágú bokrok ágain (28 db). A falusi lakosság közvetlen környezetében fellelhető háziszárnyasok a tányérok kedvelt témái, különösen a párosan ábrázolható kakas–tyúk összetételben (összesen 18 db), ami átvitt értelemben a házasságban élők életére utalhat. Más állat egy lepke képében jelenik meg csupán egyetlen tányéron.

Érdekes, hogy a más gyűjteményekben nagyobb számban megtalálható, emberi alakokat megjelenítő tányérok alig vannak az ungvári skanzenben: egy I. világháborús, császárokat ábrázoló mellett kívül egy harcoló katonákat megjelenítőt őriznek, valamint két, imádkozó angyalokkal megfestett darab van a kollekción.

Viszonylag kicsi a feliratos tányérok száma (12 db); közöttük hat darabon a személynevek dominálnak, de az „Emlék” felirat is négyen olvasható. A maradék kettőn hazafias, illetve vallási szentenciát olvashatunk. E kis szám okát főként abban látom, hogy a csehszlovák időkben nevekkal ellátott tányérok nemigen gyártott az ottani üzem, különösen nem magyar nyelvűt. Valamennyi magyar feliratos darab a Monarchia idejéből származik.

Végezetül a vallási jelképeket ábrázoló 15 tányérról kell szólnunk: keresztet vagy többágú gyertyatartót láthatunk valamennyi darabon.

*

Megköszönöm Angyal Gabriella és Vasil Kotzan igazgatóknak, hogy engedélyezték kutatásaimat az ungvári múzeumban; a múzeum munkatársainak, akik segítettek a helyszíni gyűjtőmunkámat; Palkó Tibornak, aki a Wittich-féle márkajegy közölhető fotóját rendelkezésemre bocsátotta; Barabás Lászlónak, Ausztria magyarországi tiszteletbeli konzuljának, hogy a wilhelmsburgi gyár márkajegyeit tartalmazó kötet megszerzésében segítségemre volt és pontosította az abban leírtak fordítását, Nadja Borenykonak, hogy segített a lengyel tányérok datálásának meghatározásában; Koleszár Krisztiánnak a körmöcbányai kötet megszerzéséért, Bárányné Komári Erzsébetnek, aki az ukrán nyelvű, Zoltán Andrásnak, aki a cseh nyelvű tanulmány ide vonatkozó részeit lefordította számomra!

Irodalom

BIHARI-HORVÁTH 2012.

Bihari-Horváth László: A keménycserép tányér. Tárgytipológia és katalógus a Kurucz Albert Falumúzeum Pallás-gyűjteményéből. Észak-bihari tárgykatalógusok 1. Az Észak-bihari Múzeumi Szakszolgálat múzeumi kiadványa. Konyár Nagyközség Önkormányzata, Konyár 2012.

BORENYKO 2016.

Надія Борецько: Український та Європейський фаянс в колекції Музею народної архітектури і побуту у Львові. In: Науковий збірник Закарпатського Музею Народної Архітектури та Побуту 3. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Дослідження, збереження, відтворення, та популяризація культурної спадщини". (Ужгород, 26–27 червня 2015 р.) Ужгород 2016. 74–83.

CSIFFÁRY 1997.

Csiffáry Gergely: A bélapátfalvi keménycserép. Studia Agriensia 18. Heves Megyei Múzeumi Szervezet – Dobó István Vármúzeum, Eger 1997.

DANKÓ 2002.

Dankó Imre: Hagyományos áruk – hagyományos árusítási módok. In: Fragmenta historica et ethnographica. Válogatott tanulmányok. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 55. Szerk. V. Szathmáry Ibolya. Debrecen 2002. 62–74.

DOBROVÁ 1994.

Helena Dobrová: A kőedény-manufaktúrák keletkezésének és fejlődésének néhány kérdéséhez Kelet-Szlovákiában. In: Manufaktúrák és kora tőkés ipari kisvállalkozások. Sátoraljaújhely, 1991. október 3–4. Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1. Szerk. Németh Györgyi. Herman Ottó Múzeum – Miskolci Egyetem Történettudományi Tanszék, Miskolc 1994. 123–126.

EDENHOFER 2010.

René Edenhofer: Wilhelmsburger Steingut / Lilien Porzellan Markenführer 1795 bis 1997. R. Edenhofer, Deutsch-Wagram 2010.

GRADZIELA 1983.

Romualda Gradziela: Fajanse polskie od polowy XIX – do polowy XX w. Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Krajowa Agencja Wydawnicza w Rzeszowie 1983.

KATONA 1972.

Katona Imre: Az apátfalvi kőedénygyár első évtizedei. [Die ersten Jahrzehnte der Steingutfabrik in Apátfalva.] *EgriMÉ* VIII–IX. 1970–1971. (1972) 259–275.

- KATONA 1977.
Katona Imre: Miskolci kőedénygyárak. [Miskolcer Steingutfabriken.] Borsodi Kismonográfiák 4. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1977.
- KATONA 1978.
Katona Imre: A magyar kerámia és porcelán. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1978.
- KATONA 1986.
Katona Imre: Az első magyar porcelángyár (Telkibánya). Borsodi Kismonográfiák 24. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1986.
- KÁPOLNAI 1972.
Kápolnai Iván: A Gránit gyár 50 éve. Finomkerámiaipari Művek Gránit Csiszolókorong- és Kőedénygyár, Budapest 1972.
- KISS 2013.
Kiss Gábor Iván: A Hollóházi Keménycserépgyár első periódusának (1831–1918) edényjegyei, különös tekintettel a korban első, eddig ismeretlen jelzésre. [Stamps of the first Period (1831–1918) of the earthenware Factory of Hollóháza with special Regard to the first Stamp unknown until now.] *HOMÉ* LII. 2013. 245–267.
- KISS 2014A.
Kiss Gábor Iván: A Hollóházi Keménycserépgyár második periódusának (1920–1948) edényjegyei. [Stamps of the earthenware factory of Hollóháza from its second period (1920–1948).] *HOMÉ* LIII. 2014. 287–310.
- KISS 2014B.
Kiss Gábor Iván: Egy osztrák kőedénygyár az első világháborús osztrák–magyar–német propaganda szolgálatában. [An Austrian Earthenware Factory in the service of the Austro–Hungarian–German propaganda in the First World War.] *HOMÉ* LIII. 2014. 453–459.
- KOUČKÁ 2016.
Andrea Koucká: Keramika a její dílenská, manufakturní a tovární produkce na Moravě od novověku po počátek 20. století. In: Workshopy ke středověké a novověké keramice. *Dissertationes Archaeologicae* 3. Ústav archeologie a muzeologie filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2016. 46–55.
- P. LAKATOS 2012.
Változó nyelvhasználat a hármás határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúsága. Szerk. P. Lakatos Ilona. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2012.
- PÁLFI 2008.
Pálfi József: A hollóházi porcelán. Hollóházi Porcelán Manufaktúra Zrt., Hollóháza 2008.
- PÁLL 2016.
Páll István: A tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum keménycserepeinek katalógusa I. Festett tányérok. [Catalogue of the stoneware from the collection of the Vasvári Pál Museum of Tiszavasvári I. Painted plates.] *NyJAMÉ* LVIII. 2016. 219–249.
- POLAK É.N.
Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Путівник. Ред. Сільвія Полак. АУТДОР Шарк, Ужгород é.n.
- SOLČÁNIOVÁ 2014.
Valéria Solčániová: História kremnickej kameninovej továrne. Valéria Solčániová, Kremnica 2014.

SZŰTS 2013.

Szűts István Gergely: Visszacsatolt piacok? A Herendi Porcelángyár kereskedelmi kapcsolatai Észak-Erdélyben 1940–1944 között. *Korall* 51. 2013. 186–209.

VERES 1997.

Veres László: Üveg és keménycserép. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete. Népművészeti örökségünk. Szerk. Fügedi Márta. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1997. 297–314.

VERES 2010.

Veres László: Üveg- és kőedénygyártás Bereg, Ugocsa és Ung vármegyében a XVIII–XIX. században. In: Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 80. születésnapjára. / Ювілейний збірник на честь 80-риччя від дня народження професора Петра Лизанця. *Acta Hungarica XIX–XX*. Szerk. Fábíán Miroszlava – Horváth Katalin. Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszék Hungarológiai Központ, Ungvár – Patent 2010. 102–109.

VIGA 2007.

Viga Gyula: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 50. Szerk. Bartha Elek. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 2007.

VIGA 2014.

Viga Gyula: A cigándiak gazdasági kapcsolatai a 18–20. században. In: Fejezetek Cigánd néprajzából. Szerk. Viga Gyula. Önkormányzat, Cigánd 2014. 111–132.

PÁLL István

e-mail: pallistvan@freemail.hu

Історія крізь призму тарілок

Як зміна державних кордонів впливала на використання фаянсових тарілок на Закарпатті (огляд колекції Закарпатського музею народного архітектури та побуту)

На проведення дослідження та підготовку публікації нас надихнуло припущення, чи вплинули на музейну колекцію, яка складається з експонатів, зібраних упродовж століття, починаючи з середини XIX віку, з територій, які входили до різних держав, пережиті регіоном політично-економічні пертурбації? Маємо на увазі те, чи місця виробництва фаянсових тарілок, колекція яких розміщена в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту (м. Ужгород), «віддзеркалили» ці політичні процеси і чи можна на них віднайти сліди належності до різних держав? Неординарним є вже той факт, що територія, яка на початку була частиною Угорщини в складі Австро-Угорської Монархії, після Першої світової війни ввійшла до новоствореної Чехословаччини, а згодом на початку Другої світової війни цей регіон знову був приєднаний до Угорщини і, зрештою, після окупації радянськими військами і укладеної з Чехословаччиною угоди де-факто став частиною Радянського Союзу. У публікації коротко описано історичні події, що розкривають фактори, які ми спочатку розглядали як гіпотезу.

Предметом нашого дослідження стали майже півтисячі (якщо зовсім точно – 447 шт) переважно розмальованих фаянсових тарілок, які розміщені на складі музею та у зразках

житлових будівель (садиб). Під час їх вивчення головну увагу ми приділили маркуванню, що вказувало на місце виробництва тарілок, окремо було досліджено історію фаянсових заводів того періоду, коли були виготовлені ці тарілки. Крім цього, детально було проаналізовано мотиви, зображені на посуді.

У ході дослідження тарілок підтвердилося припущення, що 2/3 тарілок були виготовлені ще до виникнення восени 1918 року Чехословаччини на заводах Угорщини та інших земель Монархії. Звідти різними способами (безпосередньо із заводів чи через різних посередників) посуд потрапляв до закарпатських користувачів. Міста Вільгельмсбург, Стара Роле, Зноймо, Кравско входили до австрійської частини Монархії, а Голлогаза, Кьормоцбаньо, Телкібаньо, Опатфолво – до Угорщини, звідки виробники і намагалися забезпечити цей ринок своєю продукцією.

Створення нової держави відрізало колишні угорські та австрійські заводи від старих ринків. Раніше керамічний завод у Вільгельмбурзі разом із фабриками Чехії та Моравії належав братам Ліхтенштернам. Заводи у місті Зноймо та Тепліце, якими вони й далі володіли, тепер виробляли ту саму продукцію вже в державі Чехословаччина. Так, залишившись фактично без конкурентів, адже присутність на цьому ринку угорських заводів «перервала» історія, вони заповнили регіон кольоровими тарілками хорошої якості, з прикрасами на різні теми.

Настав кінець 1930-х років, коли Чехословаччина спочатку втратила значну частину Чехії, а потім після Першого Віденського арбітражу Угорщина отримала південні землі Словаччини, а вже через короткий час зайняла і решту закарпатських територій. Наслідком низки політичних угод та військових дій стало те, що чеські заводи (переважно йдеться про фабрику в місті Зноймо), які до того домінували на ринку, або взагалі припинили діяльність або були витіснені з цих територій, що стали закордоном. Натомість знову з'явилася продукція ще діючих угорських фаянсових заводів. З них переважно тарілки на Закарпаття постачав завод у Голлогазо, а інший – Кішпештський завод – у менших кількостях, але все ж також намагався прорватися на ринок, що знову перетворився на внутрішній. 81 тарілка, виготовлені цими двома заводами в цей період – попри те що становлять значну частину колекції – все ж таки стали «лебединою піснею» використання декоративного фаянсового посуду. Адже політичний режим за радянського періоду керувався зовсім іншою ідеологією, яка не сприяла естетичним явищам такого типу.

У нашому дослідженні ми присвятили окрему увагу маркуванню на тарілках, намагаючись таким чином визначити місце та рік випуску продукції. До публікації ми додаємо і зображення цих маркувань. Радісним є факт, що нам вдалося знайти невідоме до цього часу у фаховій літературі маркування заводу з Телкібаньо, яке використовувалося в останні роки роботи підприємства (1899-1907).

Аналіз зображень на тарілках показав, що у переважній більшості на них змальовано рослини, найчастіше – квіти зі стеблами або в кошиках (всього 339 шт). Домінуючим є зображення троянд, яке присутнє на продукції всіх заводів, фрукти змальовані всього на 7 тарілках. У великій кількості на посуді зображені й тварини, і це все без винятків є птахи. Серед них домінують популярні у фольклорі зображення кольорових маленьких пташок, які сидять поодиноці або парами на кущах з кольоровими квітками (28 шт). До улюблених тем на тарілках належить і відома у господарстві селян домашня птиця, серед яких домінує зображення пари півень-курка (всього 18 шт), яке ймовірно мало символічне наповнення і вказувало на життя подружньої пари. З-поміж інших тварин всього на одній тарілці ми знайшли малюнок метелика.

Цікаво, що зображення людини, які у великій кількості зустрічаються в інших колекціях, у цьому зібранні ледве присутні: крім тарілки періоду Першої світової війни, на якій змальовано імператора, у колекції є ще одна із зображенням воїнів і дві з намальованими ангелами, що моляться.

Відносно невеликою є кількість тарілок з написами (12 шт); з них на шести вказані імена, а на чотирьох зустрічаємо напис «На пам'ять». На останніх двох можна прочитати сентенції патріотичного та релігійного характеру. Причину такої невеликої кількості тарілок з іменами вбачаємо в тому, що в чехословацький період місцеві заводи навряд чи виробляли таку продукцію, тим більше угорською мовою. Усі експонати з написами угорською мовою походять з часів Австро-Угорщини.

Зрештою згадаємо і про 15 тарілок із зображеннями релігійної символіки: на всіх бачимо хрести і підсвічники.

Переклав Олександр Кордонець

Іштван ПАЛЛ

e-mail: pallistvan@freemail.hu

History from “plate’s eye” view

The impact of national border changes onto the stoneware plates of the Transcarpathian Region (on the basis of the collection of the Uzhhorod Open-Air Museum)

We continued our earlier research and prepared this study inspired by the question: can a museum collection reflect political and economic changes? We speak about a museum that, starting from the mid-19th century, for almost a century collected objects from a territory that, due to the caprice of history, belonged to several states. The more concrete question was: do the places of production of stoneware plates kept in the Open-Air Ethnographic Museum of Uzhhorod (Transcarpathian Region), now belonging to Ukraine represent this process and are there any traits of their belonging to different states? It is a fact exciting in itself that at the beginning, this territory, originally a region of Hungary in the frames of the Austro-Hungarian Monarchy, became part of Czechoslovakia formed after the First World War; then, at the beginning of the Second World War until its end, it was attached to Hungary again, and finally, as a result of a treaty with Czechoslovakia, became part of the Soviet Union also *de facto*.

We examined 447 pieces of stoneware plates mostly decorated with painting, that could be found in the storage room of the museum and in the exhibitions of its dwelling houses. During their evaluation, we drew attention mainly onto the brand marks, making a special research into the history of stoneware factories in the period in question. After that, we analysed in detail the motifs of the plates and introduced them.

Almost two thirds of the stoneware made before the formation of Czechoslovakia in the autumn of 1918, were produced in stoneware factories of Hungary and the Monarchy and got to Transcarpathia in different ways (factory’s own traders or intermediaries). Factories of Wilhelmsburg,

Altrohlau, Znaim, Kravsko tried to supply the market from the Austrian part of the Empire, while factories of Hollóháza, Körmöcbánya, Telkibánya, and Apátfalva from Hungary.

Formation of the new state cut the earlier markets from the former Hungarian and Austrian factories. However, Lichtenstern brothers owing stoneware factory in Wilhelmsburg together with its affiliations in Bohemia and Moravia (Znaim/Znojmo and Teplitz/Teplíce) preserved their property and continued to produce their products already in Czechoslovakia. Thus, getting rid of their Hungarian competitors they were able to glut the market with their good quality coloured, varied plates.

In the late 1930s Hungary regained part of its former territories in South Slovakia, and Transcarpathia; Czechoslovakian factories (mainly Znojmo) ceased or were crowded out and Hungarian stoneware products appeared again, mainly the ones from Hollóháza and Kispeszt.

István PÁLL

e-mail: pallistvan@freemail.hu

Tányérjegyzék

<i>Sorszám</i>	<i>Készítési hely</i>	<i>Készítési idő</i>	<i>Márkajegy</i>	<i>Leltári szám</i>
1	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	1712/29/4087/29
2	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		218/4/211
3	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	4657/434
4	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	5827/1963
5	Wilhelmsburg	1907–1910	WB03	871/A/958
6	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		3929/412
7	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	1712/21/4087/21
8	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	/4471
9	Znojmo	1920–1924	RD02	3599/314
10	Znaim	1910–1918	RD01	218/13/220
11	Znojmo	1924–1938	DU	3125/281
12	Znojmo	1924–1938	DU	2012/4138
13	Znojmo	1924–1938	DU	3859/409/2
14	Znojmo	1924–1938	DU	1712/27/4087/27
15	Znojmo	1924–1938	DU	690/775
16	Znojmo	1924–1938	DU	140/5/132
17	Znojmo	1924–1938	DU	1712/28/4087/28
18	Znojmo	1924–1938	DU	264/3/464
19	Znojmo	1924–1938	DU	2012/36/4138/36
20	Znojmo	1924–1938	DU	4568/435
21	Znojmo	1924–1938	DU	6191/2108
22	Altrohlau	1916	AR	2626/4550
23	Altrohlau	XIX–XX. sz. fordulója	AR	1458/3939
24	Hollóháza	1870–1902	HH01	1506/2/3987
25	Hollóháza	1870–1902	HH01	5861/1981

<i>Sorszám</i>	<i>Készítési hely</i>	<i>Készítési idő</i>	<i>Márkajegy</i>	<i>Leltári szám</i>
26	Hollóháza	1870–1902	HH01	3124/280
27	Hollóháza	1870–1902	HH01	15214/1452
28	Hollóháza	XIX. sz. közepe	HH01	3988/415
29	Hollóháza	XIX. sz. közepe	HH01	15213/1451
30	Hollóháza	XIX. sz. közepe	HH01	5837/1973
31	Hollóháza	1902–1915	HH05	3147/282
32	Hollóháza	1902–1915	HH05	3646/343/1
33	Hollóháza	1902–1915	HH05	3661/388
34	Hollóháza	1902–1915	HH05	1506/4/3989
35	Hollóháza	1902–1915	HH05	2015/3/4141/3
36	Hollóháza	1902–1915	HH05	2012/19/4138/19
37	Hollóháza	1902–1915	HH05	664/779
38	Hollóháza	1902–1915	HH05	6562/2401
39	Hollóháza?	1902–1915		218/15/222
40	Hollóháza?	1902–1915		675/760
41	Hollóháza?	1902–1915		2012/35/4138/35
42	Hollóháza?	1902–1915		3655/382/1
43	Hollóháza?	1902–1915		3667/394/2
44	Hollóháza?	1902–1915		1712/19/4087/19
45	Hollóháza?	1902–1915		2012/15/4138/15
46	Hollóháza	1939–1944	HH06	4375/392/1
47	Hollóháza	1939–1944	HH06	697/782
48	Hollóháza	1939–1944	HH06	3354/7272/2
49	Hollóháza	1939–1944	HH06	2012/25/4138/25
50	Hollóháza	1939–1944	HH06	3355/306
51	Hollóháza	1939–1944	HH06	14877/1242
52	Hollóháza	1939–1944	HH06	13966/5875
53	Hollóháza	1939–1944	HH06	6753/2441
54	Telkibánya	1899–1907	TB02	659/744
55	Telkibánya	1866–1899	TB01	218/4/211
56	Telkibánya	1866–1899	TB01	5830/1966
57	Telkibánya	1866–1899	TB01	5273/1799
58	Telkibánya	1866–1899	TB01	2621/4545
59	Apátfalva	XIX. sz. közepe	AF01	359/548
60	Apátfalva	XIX. sz. közepe	AF01	395/575
61	Apátfalva	1893–1905	AF02	5838/1974
62	Apátfalva	1893–1905	AF02	1506/1/3986
63	Apátfalva	1893–1905	AF02	13866/5842
64	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	5822/1958
65	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	1752/13/4087/13
66	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	252/2855
67	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	1712/14/4087/14
68	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	1712/15/4087/15
69	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	2100/4186

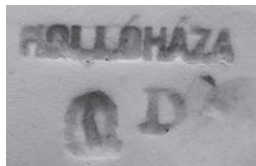

<i>Sorszám</i>	<i>Készítési hely</i>	<i>Készítési idő</i>	<i>Márkajegy</i>	<i>Leltári szám</i>
70	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	6388/2260
71	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	219/2/237
72	Kispest	1939–1944	KP01	3635/362/1
73	Kispest	1939–1944	KP01	3660/387
74	Kispest	1939–1944	KP01	4646/423
75	Kispest	1939–1944	KP01	12903/573
76	Kispest	1939–1944	KP01	1712/31/4087
77	Kispest	1939–1944	KP01	670/1/A755
78	Kispest	1939–1944	KP01	548/683
79	Kispest	1939–1944	KP01	687/772
80	Włocławek	1923–1939	WL01	218/5/212
81	Włocławek	1891–1939	WL02	219/1/236
82	Włocławek	1918–1939	WL03	2624/4548
83	Nowy Dwór	1899–1939	ND	669/754
84	Cobridge	1898–1913	CB	8430/6000
85	Pruszków (Lengyelország)	1920-as évek	PR	218/9/216
86	ismeretlen	XX. sz. eleje		264/5/466
87	ismeretlen	XX. sz. eleje		4383/391/1
88	Ismeretlen (Apátfalva?)		(AF02?)	3670/397/2
89	ismeretlen	XX. sz. eleje		2437/4434
90	ismeretlen	XX. sz. eleje		3657/384/1
91	ismeretlen	XX. sz. eleje		5123/1710
92	ismeretlen	XX. sz. eleje		11135/7857
93	ismeretlen	XX. sz. eleje		13969/5878
94	ismeretlen	XX. sz. eleje		4656/433
95	ismeretlen	XX. sz. eleje		3649/376
96	ismeretlen	XX. sz. eleje		2015/4/4141/4
97	Znojmo	1924–1938	DU	645/741
98	Znojmo	1924–1938	DU	5194/1737
99	Znojmo	1924–1938	DU	212/37/4138/37
100	Hollóháza	1939–1948	HH06	2015/1/4141/1
101	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	548/768
102	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	5193/1736
103	Hollóháza	1870–1902	HH01	6561/2399
104	ismeretlen	XIX–XX. sz. fordulója		14253/993
105	Hollóháza	1870–1902	HH01	1712/16/4087/16
106	Znojmo	1924–1938	DU	549/684
107	Hollóháza	1939–1944	HH06	661/746
108	Körmöcbánya?	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje?		2012/14/4138/14
109	Hollóháza?	XX. sz. eleje		1465/3947
110	Hollóháza	1902–1915	HH05	6562/2401
111	Hollóháza	1870–1902	HH01	12905/575
112	Znojmo	1924–1938	DU	13330/679

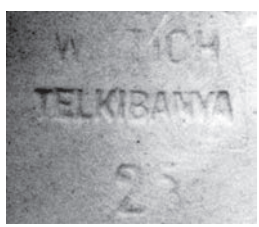

<i>Sorszám</i>	<i>Készítési hely</i>	<i>Készítési idő</i>	<i>Márkajegy</i>	<i>Leltári szám</i>
113	Kispest	1939–1944	KP	13331/680
114	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		140/2/129
115	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		140/1/128
116	ismeretlen	XX. sz. eleje		2090/4178
117	Hollóháza	1939–1944	HH06	2169/4255
118	Hollóháza	1870–1902	HH01	640/1/A736
119	Körmöcbánya?	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje?		5822/1958
120	Hollóháza	1939–1944	HH06	1712/8/4087/8
121	Znojmo	1924–1938	DU	4473/410/1
122	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	1/2233/4306
123	Hollóháza	1870–1902	HH01	4661/438
124	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	3654/387/1
125	Hollóháza	1902–1915	HH06	264/2/463
126	Körmöcbánya	XIX. sz. vége – XX. sz. eleje	KB01	682/767
127	Kispest	1939–1944	HH06	3504/313
128	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	2786/4599
129	Znojmo	1924–1938	DU	1463/3945
130	Znojmo	1924–1938	DU	2618/4542
131	Znojmo	1924–1938	DU	4649/426
132	Wilhelmsburg	1874–1882	WB01	450/595
133	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		K/2623/4547
134	Hollóháza?	XIX–XX. sz. fordulója		12906/576
135	Hollóháza	1902–1915	HH05	14104/922
136	Znojmo	1924–1938	DU	5132/1719
137	Wilhelmsburg?	XIX. sz. vége		1188/1151
138	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	1506/6/3991
139	Hollóháza	1870–1902	HH01	4706/1576
140	Hollóháza	1902–1915	HH05	3627A/353/1
141	Wilhelmsburg	1882–1907	WB02	5828/1964
142	Hollóháza	1870–1902	HH01	11822/165
143	Hollóháza	1902–1915	HH06	4648/425
144	Hollóháza	1870–1902	HH01	2012/11/4138/11
145	Hollóháza	1902–1915	HH03	97/1/96/1
146	Hollóháza	1870–1902	HH01	13968/5577
147	Kravsko	1918–1920	KR01	673/758

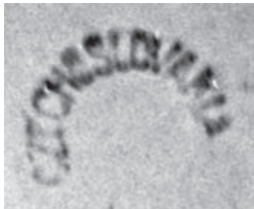

Az ungvári múzeum jelölt keménycserép tányérjainak márkajegyei

<i>A gyár működési helye és neve</i>	<i>A gyár márkajegye</i>	<i>A márkajegy használatának időtartama⁹</i>	<i>A jeggyel ellátott tányérok száma</i>	<i>A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)</i>
Wilhelmsburg (Osztrák–Magyar Monarchia – Ausztria) „k.k. priv. Wilhelmsburger Steingutfabrik”		1874–1907	11	WB01
Wilhelmsburg (Osztrák–Magyar Monarchia – Ausztria) „k.k. priv. Wilhelmsburger Steingut- und Porcellan-fabrik”		1882–1907	11	WB02
Wilhelmsburg (Osztrák–Magyar Monarchia – Ausztria)		1907–1910	1	WB03
Znaim (Osztrák–Magyar Monarchia – Morvaország) „Kunsttonwarenfabrik Rudolf Ditmar's Erben”		1910–1918	12	RD01
Znojmo (Csehszlovákia)		1920–1924	1	RD02

⁹ Csak a tanulmányban tárgyalt időintervallumra vonatkozó végső évszámok.

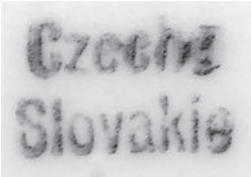

<i>A gyár működési helye és neve</i>	<i>A gyár márkajegye</i>	<i>A márkajegy használatának időtartama</i>	<i>A jeggyel ellátott tányérok száma</i>	<i>A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)</i>
Znojmo (Csehszlovákia) 1924-1931-ig „Ditmar-Urbach AG. Znaim”		1924–1938	107	DU
Altrohlau (Osztrák–Magyar Monarchia – Csehország) „Porzellan- und Steingutfabrik Altrohlau”		1916	2	AR
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) („Hollóházi Kőedény-gyár”, majd 1892-től „Hollóházai Kőedény, Majolica, s Kályhagyár Istványi és tsa”		1870–1902	43	HH01
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) „Hollóházai és Telkibányai Kőedény- és Majolikagyárak”		1902–1915	6	HH02
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1902–1915	2	HH03

<i>A gyár működési helye és neve</i>	<i>A gyár márkajegye</i>	<i>A márkajegy használatának időtartama</i>	<i>A jeggyel ellátott tányérok száma</i>	<i>A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)</i>
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1902–1915	5	HH04
Hollóháza (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1902–1915	50	HH05
Hollóháza (Magyarország) „Szakmáry Károly hollóháza kerámia gyár”		1939–1948	67	HH06
Telkibánya (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország)		1866–1899	9	TB01
Telkibánya (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) „Telkibányai kőedény és majolika gyár Wittich Gusztáv és tsa.”		1899–1907	1	TB02
Apátfalva (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) „Apátfalvi Kőedénygyár”		XIX. század második fele	2	AF01

<i>A gyár működési helye és neve</i>	<i>A gyár márkajegye</i>	<i>A márkajegy használatának időtartama</i>	<i>A jeggyel ellátott tányérok száma</i>	<i>A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)</i>
<p>Apátfalva (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) „Nagy Zs. & Fia”</p>		1893–1905	3	AF02
<p>Körmöcbánya (Osztrák–Magyar Monarchia – Magyarország) „Körmöcbányai Kőedénygyár”</p>		1895–1918	36	KB01
<p>Kremnica (Csehszlovákia és Szlovákia) „Továreň na majolikové a fajansové výrobky Kremnica”</p>		1921–1945	1	KB02
<p>Kispest (Magyarország) „Porcellán-, Kőedény- és Kályhagyár Rt”</p>		1924–1948	13	KP01
<p>Kispest (Magyarország) 1938-tól „Gránit Porcellán- és Kőedényárugyár Rt”</p>		1924–1948	1	KP02
<p>Włocławek (Lengyelország) „Nowa Włocławska Fabryka Fajansu L. Czamański & Co.”</p>		1923–1939	1	WL01

<i>A gyár működési helye és neve</i>	<i>A gyár márkajegye</i>	<i>A márkajegy használatának időtartama</i>	<i>A jeggyel ellátott tányérok száma</i>	<i>A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)</i>
<p>Włocławek (Lengyelország) „Włocławska Fabryk Fajanska”</p>		<p>1891–1923</p>	<p>1</p>	<p>WL02</p>
<p>Włocławek (Lengyelország) „Fabryka Fajansu Teichfeld & Asterblum”</p>		<p>1918–1939</p>	<p>1</p>	<p>WL03</p>
<p>Nowy Dwór (Lengyelország) „Fabryka Fajansu i Porcelany Winogradow”</p>		<p>XIX. század vége</p>	<p>1</p>	<p>ND</p>
<p>Pruszków (Lengyelország) „Fabryka Fajansu Pruszków”</p>		<p>1920-as évek</p>	<p>1</p>	<p>PR</p>
<p>Cobridge (Anglia) „Furnivals Ltd.”</p>		<p>1898–1913</p>	<p>2</p>	<p>CB</p>
<p>Kravsko (Cseh-Szlovákia)</p>		<p>1918–1920</p>	<p>1</p>	<p>KR01</p>

Történelem tányérnézetből

<i>A gyár működési helye és neve</i>	<i>A gyár márkajegye</i>	<i>A márkajegy használatának időtartama</i>	<i>A jeggyel ellátott tányérok száma</i>	<i>A márkajegy kódja a tányérjegyzékben (vagy megjegyzés)</i>
Csehszlovákia		1920–1938	3	276/7928, 11274/7926, 11276/7928 ltsz. fehérmázás tányérok nem azonosított gyárhoz köthető jegyei
Cseh-Szlovákia		1918–1920	1	11280/7932 ltsz. fehérmázás tányér nem azonosított gyárhoz köthető jegye
Cseh-Szlovákia		1918–1920	1	Fehérmázás tányér nem azonosított gyárhoz köthető jegye
Chodau (Csehszlovákia)		1918–1938	1	Fehérmázás tányér jegye

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147